

YAHUDİLİK-HİRİSTİYANLIK VE İSLÂM HUKUKU'NA GÖRE NİKÂH AKDİNE ET- KİSİ BAKIMINDAN DİN FARKLILIĞI

Ali Aslan TOPÇUOĞLU*

Özet

Müslümanların farklı din mensuplarıyla evliliği, son dönemlerde yeniden İslam hukukçularının tartışma alanı içine girmiş, müsbet ve menfi anlamda birçok yorumlara konu olmuştur. Günümüzde farklı din mensupları arasındaki evlilik durumlarının oldukça yaygınlaşmış olması konuyu daha aktüel hale getirmiştir. Bu açıdan bu konu Yahudilerin ve Hıristiyanların yanı sıra Müslümanların da sosyal ve hukukî bir sorunu olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

Ayrıca evlilikte din farkı, İslam'da prensip olarak evlenme engeli kabul edilmiştir. Ancak insan fitratına en uygun prensipler getiren İslâm, evrensel bir din olmasının gereği olarak, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan daha müsamahalı davranarak, ehl-i kitap olan Yahudi veya Hıristiyan kadınlarla evliliğe ruhsat vermiştir. Bununla Müslümanlarla ehl-i kitap arasında sosyal ilişkilerin sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Müslüman kadınların ehl-i kitap erkeklerle evlenmeleri konusu, geçmişteki haramlık hükmü üzerine bırakılmıştır. İslam'ın ilk döneminden itibaren yapılan yorumlar ve uygulamalar da bu yönde hükümler ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nikâh Akdi, Evlilik, Müşrik, Ahli Kitab, Din Farklılığı, Evlenme Engeli

According To Judaism-Christianity and Islamic Law Religious Diversity In Terms Of Influence On Marriage Contract

Abstract

The marriage of muslims with other people who belong to other religions has recently started to be discussed by islamic legists and caused a lot of affirmative and negative claims. Today the marriage between people who belong to different religions is widespread and this makes the issue a bit more actual. In

* Dr., MEB, aatopcuoglu@hotmail.com

terms of this, the issue keeps its place on the agenda of Jews, Christians and Muslims as their social and religious problems.

Besides, the prohibition of getting married with someone who belongs to a different religion is principally accepted in Islam. However, Islam, as a universal religion, which brings the most suitable principles for human beings, behaving more tolerantly than Christianity and Judaism authorized the marriage with Jew or Christian women. The continuity of the social relationships between Muslims and people who believe in the other sacred books is tried to be preserved with this act. However the issue that Muslims women's marriage with men who belong to other sacred religions is left to the authority of illicitness. For what matters in materials is lawfulness. But what matters in marriage is illicitness. The comments and administrations that have been made since the first period of İslam involve authorities in this directions.

Key Words: Marriage Contract, Marriage, Polytheist, Ahli Kitab, Religious Diversity, Impediment to marriage

Giriş

Sosyal yapının en küçük ve temel unsuru olan aile, evlenmelerinde dinî ve hukukî engel bulunmayan bir erkekle bir kadının kendi iradeleriyle usulüne uygun “nikâh akdi” yapmaları sonucu kurulur.¹ Evlilik, kadın ile erkek arasında yaşamlarını birlikte sürdürmelerini sağlayan ve temel amacı aile kurmak olan, yasal ve toplumsal bir akittir.² Bu akit ile eşler arasında bir takım haklar ve vazifeler doğar.³ Evlilik geleneği dünyanın yer yerinde görülmekle birlikte eş seçimi, eş sayısı ve evlilik törenleri bakımından farklılıklar vardır.⁴ Aslında aile, dinî, hukukî ve sosyal bir kurumdur. Ayrıca ailenin, ahlâksal bir boyutu olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Zira eşler, aileyi yürütecek ahlâksal koşulları taşıyorlarsa, bunu sadece yasalarla ayakta tutmak mümkün değildir.⁵ Buna göre nikâh akdiyle ilgili esasların, hukukî yönleri yanında, aynı zamanda dinî ve ahlâkî yönleri de bulunmaktadır. Bu durum

¹ Çağrıncı, Mustafa, “Aile”, *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997, I, 78-79.

² *Temel Britannica*, “Evlilik”, *Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, İstanbul 1993, VI, 232. Zuhayli, Vehbe, *Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Daru'l-Fikr, Dimeşk 1989, VII, 31; Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin, el-Ahvâlü's-Şahsiyye, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut 1984, s. 9; Karaman, Hayreddin, *İslâm'da Kadın ve Aile*, Ensar Yayınları, İstanbul, 1993, s.218; Bu konu ilgili daha detaylı bilgi için bkz.Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, Yediveren Yayınları, Konya, 2002; Aydın, M. Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.

³ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 456; Zuhayli, VII, 29; Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, s.227.

⁴ *Temel Britannica*, VI, 232; Zuhayli, VII, 31vd.

⁵ Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Ailenin Çilesi Boşanma*, *Çağdaş Yayınları, İstanbul* 1976, s. 21.

sadece İslam hukukuna münhasır değil, aynı zamanda diğer hukukî sistemler için de geçerli olan bir durumdur.⁶

Ayrıca aile, insanlığın sosyal ve kültürel açıdan gelişimini ve sürekliliğini sağlayan çok önemli bir müessesedir. İslâm, ailenin sağlam bir şekilde kurulup devam ettirilmesine oldukça önem vermiştir.⁷ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: "...Size helal olan kadınlarla evlenin!"⁸ ve "Bekarlarınızı evlendirin"⁹ gibi ayetlerle evlilik müessesesi teşvik edilmektedir. Öte yandan aile, sadece insan neslinin devamını ve kişilerin himaye edilmesini amaçlayan bir kurum değil aynı zamanda insanın huzur bulacağı bir yuva olarak da görülmektedir.¹⁰ Nitekim ailenin bu yönüne Kur'an-ı Kerim'de şöyle temas edilmektedir: "Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: kendilerine ısınmanız için, size içinizden eşler yaratması, birbirinize karşı sevgi ve merhamet var etmesidir. Elbette bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır."¹¹ Kur'an'da ahkâm ayetleri, genel olarak icmâli olmasına rağmen aile ile ilgili hükümler- toplumun temelini teşkil eden önemli bir kurum olması münasebetiyle-tafsilatlıdır.¹²

Evlilik birliğinin kurulması ve sürdürülmesi için eş seçimi, insanlık tarihinin en eski devirlerinden itibaren günümüze kadar gelen tamamen insana özgü bir olgudur.¹³ Ancak insanlar yalnızca sanayileşmiş çağdaş toplumlarda eşlerini seçmekte özgürdürler. Yine de bazen eş seçme özgürlüğü, kökleşmiş gelenekler, önyargılar ve ailelerin istekleriyle çelişir. Genelde evlenecek olan kişiler, aynı yaşta olan, aynı dinsel kökenden gelen, benzer eğitim düzeyinde ve birbirine uygun meslek ve gelir gruplarından olan kişileri eş olarak tercih ederler.¹⁴

Bu çerçevede İslâm, evliliğin sürekliliğini, huzurunu ve mutluluğunu sağlamak amacıyla evlenecek kişiler arasında özellikle "dinde denklik" gibi önemli bir prensip getirmiştir.¹⁵

⁶ Gözübenli, Beşir, "İslâm Aile Hukukunda "İhsan" Kavramı Hakkında Bazı Mülahazalar", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Konya 2008, Sayı:11, s.12.

⁷ Güner, Osman, *Resûllullah'ın Ehl-i Kitap'la Münâsebetleri*, Fecr Yaynevi, Ankara 1997, s. 329.

⁸ Nisâ, 4/3.

⁹ Nûr, 24/32.

¹⁰ Acar, Halil İbrahim, "Evlenme Engeli Olarak Din Farkı", *AtaÜİFD*, Erzurum 2002, sayı, 17, s.29.

¹¹ Rum,30/21.

¹² Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev.: Abdulkadir Şener, Ankara 1994, s. 89.

¹³ Acar, s. 30.

¹⁴ *Temel Britannica*, VI, 233.

¹⁵ Güner, s, 330.

Evlenmede dinin ön plana çıkarılması, kurulması hedeflenen ideal aile düzenine şekil ve ruh vermesi sebebiyledir. Çünkü ailenin temel fonksiyonlarından biri de dünyaya gelen çocuklara kimlik ve kişilik kazandırmak, onlara kendi kültürünü aktarmaktır.¹⁶ Evliliğin geçerli olabilmesi için İslam hukukunun öngördüğü sürekli veya geçici evlenme engellerinden birinin bulunmaması gerekir. Aksi takdirde nikâh akdinin geçerlilik şartlarından birinin bulunmaması, akdin hükümsüz sayılmasına neden olur.¹⁷

Asrımızda farklı din mensupları arasındaki evlilik durumları, oldukça yaygınlaşmış ve bu durum insanlar arasında doğal bir ilişki olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu açıdan bu konu Yahudilerin ve Hıristiyanların yanı sıra Müslümanların da sosyal bir sorunu olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Bu açıdan konunun daha iyi anlaşılması bakımından ehl-i kitap kabul edilen Yahudilik ve Hıristiyanlığın konuya yaklaşımı üzerinde duracağız.

I. Ehl-i Kitap ve Konuyla İlgili Yaklaşımları

A. Ehl-i Kitap Kavramı

Ehl-i kitap kavramı, kutsal kitabı bulunanlar anlamına gelmekte olup¹⁸ Müslümanlar dışında Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygambere ve indirilmiş bir kitaba inananlar için kullanılan bir terimdir.¹⁹ Kur'an'da genellikle bu terim, Yahudi ve Hıristiyanlar için kullanılmış olmasına rağmen,²⁰ âyetlerde ve hadis müdevvenatında bu kavramın açıklamasının yapılmamış olması sebebiyle, klasik kaynaklarda hangi dinî grubun bu kapsama dahil olup olmadığı konusu tartışılmış ve bu nedenle İslam hukukçuları arasında iki farklı görüş ileri sürülmüştür:

¹⁶ Dağcı, Şamil, "İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-II (Geçici Evlenme Engelleri)" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 2000, XXXI, 137.

¹⁷ Evlenme Engelleri için bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhatı Fikhiyye Kâmusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1992, II, 76-112. Ayrıca bkz. Dağcı, Şamil, "İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-I (Sürekli Evlenme Engelleri)" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1999, XXXIX, 175-232; Dağcı, *Geçici Engelleri-II*, XXXI, 137-194.

¹⁸ Vajda, George, "Ahl al-Kitâb", *Encyclopaedia of İslam*, New Edition, Leiden-London, 1960, I, 264.

¹⁹ Abdülhamid, s. 63- 64; Harman, Ömer Faruk, "Ehl-i Kitap", *İslâm'da İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997, I, 454-455.

²⁰ Bkz. Bakara, 2/109-111; Nisa, 4/51, 153, 159, 171; Mâide, 5/18-19, 65-68.

Hanefîler'e göre sonradan bozulmuş, değiştirilmiş olsa bile, aslı itibarıyla vahye dayanan ve bir kitaba inanan kimseler, ehl-i kitap kapsamında değerlendirilmişlerdir.²¹ Buna göre Hanefîler, ehl-i kitap tabirini sadece Yahudi ve Hıristiyanlara hasretmezler. Hz. Davut'a inen Zebur'a; Hz. İbrahim ve Hz. Şit'e inen sahilere inananları da aynı kategoride değerlendirmişlerdir. Buna göre Hanefîler, ilâhi bir dine inanan ve vahye dayalı bir kitabı olanları ehl-i kitap olarak görürler.²² Bu bilgiler, Hanefî mezhebinin ehl-i kitap kavramını geniş yoruma tabi tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Şafîî ve Hanbelîler ise ehl-i kitap kavramını sadece Yahudi ve Hıristiyanlara tahsis etmişlerdir. Buna göre Kur'an-ı Kerim'deki; "...bizden önce ancak iki topluluğa kitap gönderildi"²³ meâlindeki âyet, ehl-i kitabın sadece Yahudi ve Hıristiyanlardan ibaret olduğuna işaret etmektedir. Kendilerine suhuf gönderilenler ise, "Suhuflarda hükümler söz konusu edilmeyip nasihatlar ve meseleler yer aldığı" gerekçesiyle ehl-i kitap kapsamına alınmamıştır.²⁴ Hanefî hukukçulardan el-Cassâs(v.370/981)da yukarıdaki ayeti, ehl-i kitabın, Yahudi ve Hıristiyanlardan ibaret olduğu görüşünü benimsemiş ve savunmuştur.²⁵

Ayrıca İslâm bilginleri arasında Sabîilerin ehl-i kitap olup olmadıkları konusu tartışılmış, Ebû Hanîfe, İmam Şafîî, Ahmet b. Hanbel ve Zahirîler, Sabîiler'i Zebur'u kutsal kabul ettikleri; Müslümanların Kâbe'yi ona yönelmek suretiyle ta'zim ettiği gibi onların da yıldızları ta'zim ettiği, bazı âdet ve inançlarda ehl-i kitaba muhalefet etmekle birlikte, aslında Hıristiyanlardan bir grup olduğu gerekçesiyle ehl-i kitap olarak kabul etmektedirler.²⁶ Mecûsîlerin ise ehl-i kitap olduğu görüşü, Zahirîler'den

²¹ Hey'et, *Fetâva'l-Hindîyye*, Dâru'l-Marife, by., 1973, I, 281; Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'mînîn fi Daril-İslâm*, Bağdat 1963, s.11-12.

²² İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Şerhu Fethü'l-Kadir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty., III, 229.

²³ En'am, 6/156.

²⁴ Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *Ümm*, Dâru's Şa'b, by., 1968, IV, 96; Şirbinî, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatib, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Ma'ni Elfâzı'l-Minhâc*, Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, Mısır 1958, III, 187; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kahire, Mısır 1969, IX, 330.

²⁵ Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütüb'l-Arabiyye, Beyrut, ty, II, 325.

²⁶ Şafîî, V,6; Cassâs, II, 328; Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ud, *Bedâiu's-Sanâi fi Tertibi's-Şerâi*, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1997, II, 554; İbn Kudâme, VII, 130.

İbn Hazm tarafından savunulmaktadır.²⁷Sabiî ve Mecûsilerin ehl-i kitap kabul edilip edilmemesi hususuna ilgili bölümlerde temas edilecektir.

Çağdaş İslâm bilginlerinden M.Reşit Rıza(v.1354/1935), ehl-i kitap kavramının sınırını daha geniş tutarak “*Her millet için bir elçi gönderilmiştir.*”(Nahl, 16/36)²⁸ayetini dayanarak şu görüşleri ileri sürmektedir: “Mecûsiler, Sabiiler, Budizm, Brahmanizm ve Konfüçyanizm gibi Çin dinleri, Hint putperestleri ve Japonlar gibi milletlerin de semavî birer kitapları vardı ve bu dinî gruplar, tevhid inancı doğrultusunda yaşamışlardır. Daha sonraki dönemlerde Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarının tahrif edildiği gibi bu milletlerin de kitapları tahrif edilmiştir. Bu nedenle söz konusu bu milletleri de -Yahudi ve Hıristiyanlar gibi- ehl-i kitap kapsamında değerlendirmek gerekir.”²⁹Öte yandan Şiiler, Zerdüştleri ehl-i kitap sayıp, Budistleri ise ehl-i kitap olarak kabul etmemektedirler.³⁰Ancak Kur’an ve Sünnet çerçevesinde konu değerlendirildiğinde ehl-i kitap kavramının, İslâm’ın peygamberlik geleneği içerisinde yer alan Yahudilik ve Hıristiyanlığı ifade ettiği anlaşılmaktadır.³¹Bu kapsamda ehl-i kitap kabul edilen Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki uygulamaya göre, farklı dinlere mensup kişilerle yapılan evliliğin nikâh akdini etkileyip etkilememesi durumunu ele alacağız.

84 | db

B. Yahudiliğe Göre

Yahudilikte aile kavramı, sosyal yapının temel unsuru kabul edilmekte ve dinî bir hüküm olarak görülmektedir. Evlenme kuralları ise Talmud’da belirtilmiştir. Buna göre Yahudiler, aileyi dinî prensiplere dayalı bir evlilikle kurmakta, onu neslin devamı ve çoğalması için gerekli görmektedir. Evlenmeyi gerçekleştiren işlemin adı da nikâhtır.³²

²⁷ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *Muhalla*, Beyrut, t y., IX, 448-449.

²⁸ Başka bir ayette de, bir millete elçi gönderilmeden onlara Allah’ın azap etmeyeceği ifade edilmektedir. Bkz. İsrâ, 17/15.

²⁹ Reşit Rıza, *Tefsirü’l-Kur’an’il-Hakim (Tefsiru’l-Menâr)*, Dâru’l-Menâr, Mısır 1961, VI, 187,188, 193.

³⁰ Fyzee Asef, A. A. *Outlines of Muhammadan Law*, Oxford 1949, s. 81 için bkz. Bozkurt, Gülnihal, *İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri*, Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı, D.E.Ü.H.F.D, c. III, no: 1-4, Ankara 1987, s. 130’dan naklen.

³¹ Güner, s. 56.

³² Tümer, Günay-Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 228- 229; ayrıca bkz. Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Seba Yayınları, Ankara, 1997.

Yahudiler, farklı din mensupları ile evlenme konusunda titiz davranmakta ve Babil sürgününden sonra bazı tavizler verilmiş olsa da diğer din mensuplarına kız vermemektedirler.³³ Tevrat'ın çeşitli bölümlerinde bu hususlarla ilgili hükümler bulunmaktadır. Örneğin İshâk, oğlu Yakub'u çağırarak ona; "Kenan kızlarından kadın almamasını" tenbih etmiştir.³⁴ Ayrıca Hz. Ya'kûb'un eşi Lea'dan olan kızı Dina'nın Hiviler'in reisi Hamor'un oğlu Şekem'le ilişkide bulunduğu, daha sonra Şekem'in Dina ile evlenmek istediği, ancak sünnetsiz ve İsrâiloğullarından olmadığı için buna izin verilmeyerek Şekem'in öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır.³⁵

Bâbil sürgünü sonrasında Yahudi peygamberlerinden Ezra, Yahudilerin kendi kültürlerine yabancılaşmaya başlamasına, onların yabancı kadınlarla evlenmelerinin sebep olduğunu ifade etmiş ve onlara şöyle demiştir: "Siz hainlik ettiniz ve İsrail'in günahını artırmak için yabancı kadınlar aldınız. Ve şimdi atalarımızın Allah'ı Rabbe suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın; memleketin kavimlerinden ve yabancı kadınlardan ayrılın."³⁶ Ezra'nın bu sözünden hareketle, yabancı kadınlarla evli olan Yahudiler, eşlerini boşayacaklarına dair söz vermişlerdir.³⁷ Bunun üzerine yabancı kadınlarla evli olan ve onlardan çocukları olduğu halde birçok Yahudi, eşlerini boşamıştır.³⁸ Aynı şekilde Yahudilerin peygamberlerinden Yeşu ve Nehemya'nın da Yahudi bir erkeğin farklı dine mensup bir kadınla evlendiğinde, onu boşamasının gerektiği hususundaki emirleri Tevrat'ta yer almaktadır.³⁹

Bununla beraber Tevrat'ta Yahudilerin Amorî, Kenanlı, Hittî, Perizzî, Hilvî, Yebûsî, Gırğaşiler gibi putperestlerin kızları ile evliliğinin kesin olarak yasaklandığı hakkında⁴⁰ şu ifadelerle

³³ Erdem, Mustafa, "Dinler ve Aile", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, I, 343; ayrıca bkz. Çelebi, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev.: Ahmet Muhtar Büyükcınar-Ömer Faruk Harman, Kalem Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 319; Hasanov, Eldar, *İslam Hukuku ile Karşılaştırmalı Olarak Yahudi Hukukunda Zina ve Cinsel Suçlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Ü. S. B. E., İstanbul, 2007, s. 87-89.

³⁴ Tekvin, 28/1- 6, 27.

³⁵ Tekvin, 34/1- 26.

³⁶ Ezra, 10/ 10- 11.

³⁷ Ezra, 10/ 18.

³⁸ Ezra, 10/ 19- 44.

³⁹ Ezra, 10/10/10- 11; Yeşu, 23/12- 13; Nehemya, 13/23- 27.

⁴⁰ Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 317. Daha katı kurallar öngören Hint hukukunda ise sadece aynı kasta mensup olanlar birbirleriyle evlenebilirler. Bkz. Tümer-Küçük, s. 269; Bozkurt, s. 130.

yer verilmektedir:“Onlarla hısımlık etmeyeceksin, kızını onun oğluna vermeyeceksin, onun kızını da oğluna almayacaksın. Çünkü o, senin oğlunu benim ardımca yürümekten saptıracak ve başka ilahlara kulluk edecekler ve Rabb’in öfkesini size karşı aevlenecek ve seni çabuk yok edecek.”⁴¹

Bu konuda Tevrat’ın, bir Yahudinin başka bir mezhebe bağlı bir Yahudi ile evlenmesinin bile yasakladığını göz önünde bulundurmamak gerekir.⁴² Yahudiler, diğer din mensuplarını putperest olarak değerlendirdikleri için,⁴³ bunlarla yapılacak olan evliliklerde Yahudi olan eşin, farklı dine mensup eş tarafından yapılacak olan olumsuz telkinler neticesinde kutsal öğretilerinden uzaklaşma endişesi içindedirler.⁴⁴

Yahudiler yabancı kadınlarla evlenmeyi yasaklarken,⁴⁵ gerekçe olarak, bazen dinî, bazen de ırkî sakıncalar göstermiştir.⁴⁶ Örneğin, Rabbin İsrailoğullarına : “Onların arasına gitmeyeceksiniz, onlar da sizin arınıza gelmeyecekler. Çünkü mutlaka yüreğinizi kendi ilahlarının ardınca saptıracaklardır, diye söylemiş olduğu milletlerden oldukları”⁴⁷ halde Kral Süleyman (Hz. Süleyman)’ın yabancı kadınlara sevgi ile yaklaştığından, yabancı kadınların O’nun yüreğini başka ilahların ardınca saptırdığı” bilgisi Tevrat’ta ifade edilmektedir. ⁴⁸ Ayrıca Tevrat’ta şöyle bir ibare de vardır: “Başka ilahlara gönül verenlerin kızlarını oğullarınıza alıyorsunuz. O kızlar başka ilahlara gönül verirken oğullarınızı da peşlerinden sürüklerler.”⁴⁹ Yahudi kutsal kitabının başka bir yerinde ise yabancı kadınlardan olan çocukların, Yahudi dilini söyleyemedikleri halde yabancı kadınların mensup olduğu kavimlerin dilini konuştuklarından yakınılmıştır.⁵⁰ Bu nedenle Yahudi kutsal kitabının Nehemya bölümünde: “Kızlarınızı onların erkekleriyle evlendirmeyeceksiniz. Oğullarınıza ve kendinize onların kızlarını almayacaksınız.” denmiştir⁵¹

⁴¹ Tesniye, 7/1- 6.

⁴² Tesniye, 7/3; Ezra, 9- 10/12; Sayılar, 36/6- 8.

⁴³ Tesniye, 7/1- 6.

⁴⁴ Nehemya, 13/26- 27.

⁴⁵ Neusner, Jacop, *The Halakah, ‘Yebamot’*, An Ancylopaedia of the Law of Judaism, Leiden, E. J. Brill, 2000, 8:3.

⁴⁶ Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Alperen Yayınları, Ankara 2000, s. 32.

⁴⁷ I. Krallar, 11/2.

⁴⁸ I. Krallar, 11/4.

⁴⁹ Çıkış, 34/16.

⁵⁰ Nehemya, 13/ 23- 25.

⁵¹ Nehemya, 13/25.

Tevratta yer alan bu yasaklama sebebinin temelinde İsrâiloğullarının, putperestliğe dönmelerine engel olma düşüncesi yatmaktadır. Ancak zaman zaman Yahudiler, bu yasağı çiğneyerek, farklı din mensuplarıyla evlenmişlerdir.⁵²Nitekim Yahuda'ya mensup bazı Yahudilerin farklı din mensuplarıyla evlendikleri bilgisi Tevrat'ta yer almaktadır.⁵³

Bu bilgilerden hareketle Yahudilik'te farklı din mensuplarıyla evlenme yasağının,⁵⁴ Yahudi ırkının safiyetini korumak, farklı kültürlerle karışıp erimesinin önüne geçebilmek için konulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵ Ayrıca Yahudiler, kendi ırklarını üstün bir ırk olarak gördükleri için,⁵⁶ başka dinlere mensup bir kişinin, kendi dinlerinden olan bir kızla evlenebilmek için din değiştirilmesini uygun görmemektedirler.⁵⁷ Günümüzde farklı din mensuplarıyla evliliğin yasak oluşu temel kriterine rağmen, bazı gayelerin gerçekleşmesi için, başka dinlere mensup kişilerle evliliğe müsamaha gösterilmiştir.⁵⁸ Nitekim Amerika'da reformcu bazı hahamlar, Katolik kilisesinin yaptığı gibi doğacak olan çocukların Yahudi dinî kurallarına göre yetiştirilmesi şartıyla bu tür evliliklere izin vermektedirler.⁵⁹

C. Hıristiyanlığa Göre

Hıristiyanlıkta iki insan Tanrı'nın huzurunda evlendiklerinde Tanrı'nın nazarında onların bir tek varlık oldukları kabul edilmektedir.⁶⁰ Hz. İsa ve kilise arasındaki çözülmez ruhani münasebetin sembolü olarak kabul edilen nikâh, kutsal bir ayındır. Evlilik, Tanrı'nın meydana getirdiği bir kurum sayılması itibarıyla ilk çağlardan beri kutsal sayılmıştır.⁶¹ Bu konu ile ilgili olarak İncil'de Pavlus'un Korintoslulara 1. mektubunda şöyle denilmektedir: "Rab değil ben diyorum. Eğer bir kardeşin iman etmeyen bir karısı varsa o kadın kendisiyle oturmaya razı ise onu bırakmasın. Ve bir kadın ki iman etmeyen kocası vardır

⁵² Ateş, s. 317.

⁵³ Malakî, 2/11-12.

⁵⁴ Neusner, s. 8:3.

⁵⁵ Ateş, s. 317.

⁵⁶ Tensiye, 7/6.

⁵⁷ Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s. 376; Dalgın, Nihat, *İslâm Hukukuna Göre Müslüman-Gayr-i Müslim Evliliği*, Etüt Yayınları, Samsun 2005, s.18.

⁵⁸ Tümer-Küçük, s.229.

⁵⁹ Örs, s.376; Tümer-Küçük, s. 229; Dalgın, *Müslüman-Gayr-i Müslim Evliliği*, s.18.

⁶⁰ Ünal, Asife, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Evlilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 19, 74.

⁶¹ Tümer-Küçük, s. 269.

ve o kendisiyle oturmaya razıdır, kocasını bırakmasın.”⁶² “Eğer iman etmeyen eş ayrılırsa ayrılınsın”⁶³Görüldüğü üzere Pavlus yeni tesis edilecek evliliklerden söz etmeyip, mevcut evliliğin devam edip etmeyeceğinden söz etmektedir. Buradan Pavlus’un Hıristiyan kadın veya erkeğin farklı din mensubu biriyle evlenmesinde bir sakınca görmediği söylenemez.⁶⁴ Nitekim Hıristiyanlıkta farklı din mensuplarıyla evlenme “karışık evlenme” şeklinde adlandırılmakta olup,⁶⁵ nikâh akdi yapılırken böyle bir durum evlenme engeli kabul edildiği için Hıristiyan bir erkeğin, Hıristiyan olmayan bir kadınla evlenmesine ancak Hıristiyanlığa girmesi şartıyla izin verilmektedir.⁶⁶

Bu nedenle 12. asra kadar kilise hukuku bir Hıristiyanın, Hıristiyan olmayanla evliliğini geçersiz saymıştır. Çünkü evlenme; Kilise, Hz. İsa ve Tanrı’nın meydana getirdiği birliği temsil eder. Halbuki Hıristiyan olmayan kimselerle evlenilmesi halinde böyle bir netice ortaya çıkmaz. Ayrıca Roma imparatorluğu kanunlarında da Hıristiyanlarla Yahudilerin evliliği kesin olarak yasaklanmıştır. Hatta farklı Hıristiyan mezhepleri arasında bile evlenme yasağı olduğu ifade edilmektedir.⁶⁷Yani Hıristiyanlıkta Ortodoks, Katolik ve Protestan gibi mezhep ayrılıkları evlenecek olan kişiler için evlenme engelidir.⁶⁸ Buna göre Hıristiyanlarda din farkı, nikâh akdini geçersiz kılan sebeplerden biri olarak kabul edilmektedir.

Tarih boyunca Hıristiyanlığın, farklı inanç gruplarına mensup kişilerle evliliğe karşı tutumu çok sert olmuştur. Örneğin, bir Yahudi ile evlenen bir Hıristiyanın bu evliliği gayr-i meşru sayılarak ağır bir şekilde cezalandırıldığı gibi⁶⁹ bir Müslüman ile evlenen Rum kızları da afroz cezasına çarptırılmıştır.⁷⁰ Ayrıca şu olay, Hıristiyanlıkta farklı din mensuplarıyla evlenme-

⁶² Korintlulara 1. mektup, 7/12- 13.

⁶³ Korintlulara 1. mektup, 7/15.

⁶⁴ Aktan, Hamza, “Kur’an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri”, *Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 383.

⁶⁵ Ateş, s.318.

⁶⁶ Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988, s. 112; Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimle*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 204.

⁶⁷ Cin, s. 111- 112. Ayrıca o dönemde kilise hukukunun, bir Hıristiyanla Mecûsînin evlenmesini yasakladığı bilgisi için bkz. Soykan, T. Tankut, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler*, Ütüpya Kitabevi, İstanbul 2000, s.114.

⁶⁸ Ercan, s. 204; ayrıca bkz. Milaşlı, İsmail Hakkı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, İstanbul, 1935, s.18.

⁶⁹ Ateş, s. 318.

⁷⁰ Soykan, s.113.

nin kesin olarak yasakladığının bir göstergesidir: Hıristiyan koca, eşinden ayrılmak için Müslüman olmuştur. Daha sonra eşinin de Müslüman olması yönünde talepte bulunmuştur. Kadın Müslüman olmayı reddedip bu isteğini hâkim huzurunda itiraf edince hâkim, bu eşlerin evliliğine son vermiştir.⁷¹ Ancak kiliseden izin almak şartıyla farklı Hıristiyan mezheplerine mensup olanların evliliklerine izin verilmektedir.⁷² Kilise bu izni, şu şartlarla vermektedir: Çocukların Hıristiyan yetiştirilmesi, Hıristiyan olan eşin dinî vecibelerini yerine getirmekte serbest olması, evlenme töreninin Hıristiyan din adamı tarafından yapılması, Hıristiyan eşin, Hıristiyan olmayan eşine Hıristiyanlığı sevdirmeye çalışması gibi.⁷³ Görüldüğü üzere Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da nikâhın geçerli olabilmesi için tarafların aynı dine mensup olmaları şartı aranmaktadır.

Yahudilik ve Hıristiyanlıkta başka din mensuplarıyla evlenme yasağı nedeniyle insanların büyük bir kısmı, kendi din mensuplarıyla evlenmektedirler. Nitekim bu konu ile ilgili olarak yapılmış olan araştırmalarda, Yahudilerin %97 sinin, Katoliklerin %94 ünün, Protestanların da %74 ünün kendi dininden olan kimselerle evlendikleri tespit edilmiştir.⁷⁴ Günümüzde özellikle Hıristiyanlığı benimsemiş ülkelerde, dinî nikâh gibi resmi nikahın da geçerli kabul edilmesi ve resmi evlenmede din farkının evlenme engeli görülmemesi nedeniyle, bir Yahudi ya da Hıristiyanın, birbirleriyle veya Müslümanlarla evliliği mümkün olabilmektedir.⁷⁵

II. İslâm Hukuku'nun Konuyla İlgili Yaklaşımı

A. Müşriklerle Evlilik

Müşrik kavramı, “sayısız ilaha inanan ve bu ilahları, Allah ile bir tutan O'nun ortağı kabul eden kimseler için kullanılan bir ifadedir.”⁷⁶ Ayrıca güneşe, aya, yıldızlara ve tabiat kuvvetlerine tapanlar da putperest, müşrik sayılırlar.⁷⁷ Öte yandan şirk ile küfür birbirine yakın iki kavramdır. Aralarındaki fark, küfürün genel, şirkin ise özel olmasıdır. Buna göre her müşrik, kâ-

⁷¹ Ercan, s. 205.

⁷² Cin s. 111; Ateş, s. 318.

⁷³ Ateş, s. 318; ayrıca bu konu ile ilgili olarak bkz. Dalgın, *Müslüman-Gayr-i Müslim Evliliği*, s.18.

⁷⁴ Şahinkaya, Rezan, *Psiko-Sosyal Yönleriyle Aile, Kardeş Basımevi*, Ankara 1979, s. 107.

⁷⁵ Dalgın, *Müslüman-Gayr-i Müslim Evliliği*, s. 20.

⁷⁶ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1992, II, 94.

⁷⁷ Cin, s.112.

firdir fakat her kâfir müşrik olarak sayılmayabilir. Çünkü şirk, Allah'a ortak koşma neticesi meydana gelirken; küfür, inkâr özelliği taşıyan inanç ve düşüncelerin benimsenmesi ile oluşur.⁷⁸Dolayısıyla küfrün kapsamına; müşrikler, ehl-i kitap, mutlak inkârcılar ve münafıklar da dahildir.⁷⁹

Ehl-i kitap ve diğer din mensupları şirk sayılabilecek bir takım inançlara sahip olsalar da, Kur'an-ı Kerim'de "müşrik" terimi onlar için kullanılmamıştır.⁸⁰Nitekim el-Hacc suresindeki: "İman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve (Allah'a) ortak koşanlar yok mu? Allah, kıyamet günü bunların aralarını mutlaka ayıracaktır"⁸¹ âyeti ile müşriklerin diğer din mensuplarından ayrı bir grup olarak değerlendirildikleri açıkça anlaşılmaktadır.

Müslümanların, Allah'a ortak koşan müşriklerle evliliği hususunda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: "Müşrik kadınlar iman etmedikçe onlarla evlenmeyin. Mümin bir cariye, çok hoşunuza giden müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Mümin kadınları da, onlar iman etmedikçe, müşriklere nikâhlamayınız; mümin bir köle hoşunuza giden bir müşrikten daha hayırlıdır. Müşrikler sizi cehenneme davet ederler. Allah ise sizi kendi izniyle, cennete ve mağfirete davet eder ve üzerinde düşünüp gerekli dersi alsınlar diye ayetlerini insanlara açıklar."⁸² Bu ayette Müslüman bir kişinin, ehl-i şirk olan kişilerle evlenemeyeceği ve evlendirilemeyeceği açık ve kesin ifadelerle anlatılmaktadır. Nitekim İslam bilginleri de müşriklerle evliliğin kesinlikle yasaklandığı konusunda ittifak etmişlerdir.⁸³Buna göre iffetli mümin erkekler, müşrik kadınlarla; iffetli mümin kadınlar da müşrik erkeklerle ehl-i şirk olarak kaldıkları sürece evlenemez-

⁷⁸ Kılavuz, Ahmet Saim, "Şirk", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997, IV, 201-202; "kâfir", II, 518.

⁷⁹ Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık(Küfür Kavramının Semantik Tahlili)*, Işık Yayınları, İstanbul 2001, s.68.

⁸⁰ Yazır, II, 94.

⁸¹ Hâcc, 22/17.

⁸² Bakara, 2/221.

⁸³ Şâfiî, V, 5; İbn Hazm, IX, 445; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'an, Dâru's-Şa'b*, Kahire, ty., II, 879; Sabunî, Muhammed Ali, *Revai'u'l-Beyân Tefsiri Ayati'l- Ahkâmi mine'l-Kur'an*, Dersaadet Kitabevi, Beyrut, ty., II, 525. Ancak son dönem İslâm bilginlerinden Reşit Rıza, Bakara, 2/221 ayetindeki müşriklerle evlenme yasağını, Arap müşrikleri şeklinde yorumlamaktadır. Buna gerekçe olarak da herhangi bir kitabı ve peygamberi bulunmayan Arap müşrikleri dışındaki milletleri, kitapları tahrif edilmiş din mensubu olarak değerlendirip bunların ehl-i kitap kapsamına dahil olduklarını savunmaktadır. Bkz. Reşit Rıza, VI, 191.

ler. Çünkü şirk, İslam aile hukukunda hem erkek hem de kadın için geçici bir evlenme engelidir.⁸⁴

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde bu ayetin muhatabı putperest müşrik Araplarıdır.⁸⁵ Çünkü o zaman bu bölgede ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlar ile putperest Araplardan başka bir inanç grubu mevcut değildi. Bu nedenle hicretten önce henüz müşrik olan Ebu'l-As b. Rebî ile evli olan Hz. Peygamber'in kızı Hz. Zeynep, müşriklerle evlenme yasağını bildiren ayet nazil olduktan sonra kocasını terk ederek Medine'ye gelmiştir.⁸⁶ Yine kendisiyle beraber Medine'ye hicreti reddederek irtidat ettiği için Hz. Ömer, Mümtehine suresinin: "...Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın..."⁸⁷ mealindeki 10. ayeti nazil olduğunda müşrike olan eşi Kureybe bint Ebî Ümeyye ile evliliğine son vermiştir.⁸⁸ Ayrıca ilk dönem bilginlerinden Mücahid, bu âyet nazil olduktan sonra Mekke'de inkârcılarla evli olan sahabelerin de eşlerinden ayrıldıkları bilgisini vermektedir.⁸⁹

Kâfirlerle Müslümanlar arasındaki evlilik ilişkisi, temelde Müslümanların müşriklerle evlenmesini yasaklayan ayet kapsamında düzenlenmiştir. Çünkü genel anlamıyla her müşriğin kâfir olması sebebiyle, müşriklerle evlenme yasağı getiren ayetin, her türlü kâfir için yasaklayıcı bir delil olduğu açıktır.⁹⁰ Müşrikler ile evlenme yasağının sebebi, "...onlar(müşrikler) cehenneme çağırır..."⁹¹ ayetine dayandırılır.⁹² Bu konu ile ilgili olarak Hanefî hukukçusu el-Cassâs: "Şirke ve cehenneme davet etme endişesi, İslam ülkesinin ehl-i kitap vatandaşlarında mevcut değildir. Bu nedenle müşrikler, ehl-i kitaptan ayrı tu-

⁸⁴ Gözübenli, s. 16.

⁸⁵ Şâfiî, V, 5; Cassâs, I, 336; Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Huzeey b. Ali, *Sünenü'l-Kübrâ*, by. 1353, VII, 171; Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ahkâmu'l-Mer'e fî'l-İslam*, Dâru'l-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1977, s. 277.

⁸⁶ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *Sünen*, Thk.: İbrahim Atve İvez, İhya'ü't-Türas'i-Arabî, Beyrut, ty., Nikâh, 43(III, 447-449); İbn Hazm, IX, 450; Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, *Mebûsût*, Matbaatu's-Saade, Mısır 1324, V, 51; İbn Kudâme, VII, 154-155; Kurtubî, IX, 6545.

⁸⁷ Mümtehine, 60/10.

⁸⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail *Sahihu'l-Buhârî*, Metâibu's-Şa'b, by., ty., Talak, 18(VIII,63); Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, Mısır 1954, XXVIII, 72; Cassâs, I, 335; Beyhâkî, VII, 171; V, 51; bu ayet, Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı yıl nazil olmuştur. Bkz. Kurtubî, IX, 6540.

⁸⁹ Taberî, XXVIII,72; Beyhâkî, VII, 171.

⁹⁰ Dalgın, *Müslüman-Gayr-i Müslim Evliliği*, s. 33- 34.

⁹¹ Bakara, 2/221.

⁹² Taberî, II, 380.

tulmaktadır.”⁹³şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır. Son dönem müfessirlerinden Muhammed Hamdi Yazır da söz konusu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: “Hz. Muhammed’in tebliği uyarınca tek Allah’a inanan bir Müslümanın, müşrikle nikâhlanmasının ateşe atılmak demek olduğu hatırlatılmıştır ki burada haramlığın şiddetine işaret edilmiştir.”⁹⁴ Ayrıca burada ilahi bir dine karşı tam bir cephe almış durumda olan müşriklerle evlilik durumunda dünyaya gelecek çocukların eğitimlerini ve ne gibi menfi tesirler altında kalacaklarını da düşünmek gerekir.

Müşrik ve benzeri kadınlarla evliliğin yasaklanmasının bir diğer sebebi de eşler arasındaki inanç farklılığının endişe ve karşılıklı nefret duygularına yol açması; sevgi, sükûnet ve dayanışma temelleri üzerinde yükseltilmesi gereken evlilik hayatını sarsmasıdır. Ayrıca müşrik kadının, Allah’a, ahiret gününe, hesap ve öldükten sonra dirilmeyi emreden bir dine bağlı olmayışı, ihanetinin kolaylaşmasına ve nefsinin isteklerine kapılmasına neden olur.⁹⁵ Öte yandan Müslümanlarla kâfirler arasında gerçekleştirilecek evliliklerde, eşler arasında oluşacak yardımlaşma ve dayanışma yoluyla farkına varmadan Müslümanın kalbine küfür sirayet edebilir. Bu durum ise din için bir mefsedet teşkil eder.⁹⁶

92 | db

Bu çerçevede Hanefi hukukçusu el-Kâsânî(v.587/1191) de müşriklerle evliliğin yasak edilme nedeni olarak şu önemli tespiti yapmaktadır: “Putperest biriyle yapılacak olan evlilikte inanç bakımından bir tezatlık bulunması itibarıyla, eşlerin mutlu, huzurlu bir geçimi düşünülemez. Zira evliliğin amacı eşler arasında aile huzurunun ve saadetinin oluşmasıdır. Bu durum ise müşrik biriyle evlenilmesi halinde gerçekleşmez.”⁹⁷ Müşrik kadın, Allah’a başka şeyleri ortak koşan, örneğin; puta, yıldızlara, ateşe, ya da hayvana tapan kadındır. İnkârcı ya da materyalist kadın⁹⁸ da müşrik kadın gibidir. Kişiyi imandan şirke götürebileceği gerekçesiyle Komünist, Bahaî,

⁹³ Cassâs, I, 335.

⁹⁴ Yazır, II, 95- 96.

⁹⁵ Zuhayli, VII, 152.

⁹⁶ Dihlevî, Şah Velîyullah, *Huccetullahi’l-Bâliğa*, çev.: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, II, 413.

⁹⁷ Kâsânî, II, 552.

⁹⁸ Materyalist kadın, Allah’ın varlığını inkâr eden, maddeyi ilah diye kabul edip semavi dinleri reddeden kadındır. Bkz. Zuhayli,VII,151.

Kadıyanî⁹⁹olan kadınlar da müşrik terimi kapsamında değerlendirilir.¹⁰⁰Ayrıca İslâm bilginleri, kâfirlerle evlenmesini yasaklayan Mümtehine suresi 10. ayetine dayanarak Müslüman bir kişinin, mürted biriyle evlenemeyeceği konusunda görüş birliği içindedirler.¹⁰¹

Bu bilgilerden hareketle müşriklerle evliliğin yasaklanmasının bir takım makul gerekçeleri olmakla beraber hakikatte nassa dayandığı söylenebilir. Netice itibarıyla İslâm aile hukukunda Müslümanlar ile müşrikler arasında yapılacak evliliklerde şirk, geçici olarak nikâh akdinin yapılmasını engelleyici bir unsur olarak değerlendirilmekte, bunu dikkate almadan yapılan nikâh akdi ise geçersiz sayılmaktadır.

B. Ehl-i Kitap ile Evlilik

a. Müslüman Erkeğin Ehl-i Kitap Kadınla Evliliği

Din farklılığının nikah akdini engelleyici bir unsur olduğu hususunda insan fıtratına en uygun prensipler getiren İslâm, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan daha müsamahalı davranarak, Müslüman bir erkeğin ehl-i kitap olan Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenmesine izin vermiştir. Nitekim Mâide suresinin 5. âyetinde: “*Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Ehl-i kitabın kestikleri ve diğer yiyecekleri size helaldir. Sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Namuslu, zinaya girmemiş ve gizli dostlar edinmemiş insanlar halinde yaşamanız şartıyla, müminlerden hür ve iffetli kadınlarla, ehl-i kitaptan hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini verip nikâhladığınızda size helaldir. Kim imanı inkâr ederse bütün yaptığı işler boşa gider ve o ahirette de ziyana uğrayanlardan olur.*”¹⁰² buyurulmaktadır. Bu ayet, Mekke'nin fethedildiği, müşriklerin bir hayli azınlık durumuna düşürülmüş olduğu ve semavi bir kitaba iman edenlerle iyi ilişkilerin kurulmaya başlandığı günlerde indirilmeye başlanmıştır. Bununla İslâm, aile kurmak gibi önemli bir konuda ehl-i kitapla iyi münasebetler tesis etmeye çalışmıştır.¹⁰³ Dolayısıyla-

⁹⁹ Kâdiyânîliğin doğuşu, gelişmesi ve görüşleri için bkz. Fırlalı, Ethem Ruhi, *Kâdiyânîlik (Ahmediye Mezhebi)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1986, s. 41 vd.

¹⁰⁰ Zuhayli, VII, 152.

¹⁰¹ Merginânî, Burhânuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil, *Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, II, 238; İbn Kudâme, VII, 132; Şirbinî, III, 190; Kurtubî, IX, 6545.

¹⁰² Mâide, 5/5.

¹⁰³ Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, Ankara 1973, XI, 282-283; son dönem müfessirlerinden Muhammed Hamdi Yazır tefsirinde; bu sure-

la bu ayet ile iffetli olmaları kaydıyla, Müslümanların ehl-i kitap kadınlarla evlenmelerine izin verildiği açık bir şekilde ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Normal şartlarda herhangi bir iffetsiz davranış sadır olmayan insanların iffetli ve namuslu olmaları esastır ve hukuken de öyle kabul edilir.¹⁰⁵ Burada iffetli olma şartının ön planda tutulması, ehl-i kitap kadınının hem geçmişi hem de kurulacak yuvanın geleceği açısından önem taşımaktadır.

Bu ayet, son dönem müfessirlerinden Muhammed Hamdi Yazır tarafından şöyle yorumlanmıştır : “ Müslümanlara hem ehl-i kitabın yiyeceklerini yemek, hem de ehl-i kitaba Müslüman yiyeceğini yedirmek suretiyle karşılıklı alış veriş helal kılınmış, fakat nikâh hususunda bu helal olma bir tarafa tahsis edilmiş, yalnız Müslümanların ehl-i kitabın iffetli kadınlarını almaları helal kılınmıştır. Halbuki Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmeleri hakkında herhangi bir ruhsatın bulunmadığı görülmektedir.”¹⁰⁶

Kur’an-ı Kerim de her ne kadar ehl-i kitabın şirke yöneldikleri ifade ediliyorsa da¹⁰⁷ bazı ayetlerde, ehl-i kitabın müşriklerden ayrıldıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Ayrıca Mümtehine 10. ayetinde müşrik kadın ve erkeklerle evlenmenin yasaklandığına işaret edilmekte iken¹⁰⁹ Mâide suresi 5. ayetinde ehl-i kitap kadınlarla evliliğe izin verilmesi, inanç plânında müşriklerle ehl-i kitabın birbirinden ayrıldığını göstermektedir.¹¹⁰ Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde yer alan bir hadise göre de, Hz. Peygamber, “*Bu yıldan sonra mescidimize ehl-i kitap olanlar ve hizmetçileri hariç, müşrikler giremez*”¹¹¹ demiştir ki bu da ehl-i kitabın diğer gayrimüslim gruplardan ayrı değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Kur’an’da ehl-i kitaptan bazı kimselerin hem kendi kitaplarına hem de Kur’an’a inandıklarını ifade eden

nin Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı sene inmeye başlayarak, bir kısmının Mekte’nin fethedildiği yıl, bir kısmının da Veda haccında indiği bilgisini vermektedir. Bkz. Yazır, III, 139.

¹⁰⁴ Şâfiî, V, 6; Taberî, VI,105; Beyhâkî, VII, 171; İbn Hazm, IX, 445; Kâsânî, II, 552; İbnü’l-Hümâm, III, 230.

¹⁰⁵ Gözübenli, s.21.

¹⁰⁶ Yazır, III,167.

¹⁰⁷ Bakara,2/146; Mâide, 5/17, 18,72,73; Nisâ, 4/171, 172; En’am, 6/20; Tevbe, 9/29-31; Yunus,10/68-70.

¹⁰⁸ Bakara, 2/105; Al-i İmrân, 3/113, 114; Mâide, 5/5, 82; Hacc, 22/17; Beyyine, 98/1, 6.

¹⁰⁹ Mümtehine, 60/10.

¹¹⁰ Kâsânî, II, 552.

¹¹¹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, Mektebetü’l-İslâmiyye, by., ty., III, 339.

ayetler mevcuttur. Nitekim Kasâs suresinde şöyle buyurulmaktadır: “Daha önce kendilerine kitap verdiğimiz ilim sahipleri buna da Kur’an’a da inanırlar. Kendilerine Kur’an okununca şöyle derler: O’na iman ettik, O Rabbimizden gelen gerçeğin ta kendisidir. Biz zaten daha önce de Allah’a teslim olmuş kimselerdik.”¹¹² Ayrıca ehl-i kitap içerisinde iyi insanların da bulunduğunu ifade eden âyetler de bulunmaktadır: “Ehl-i kitabın hepsi bir değildir. Onlardan geceleri secdeye kapanarak Allah’ın ayetlerini okuyanlar vardır. Bunlar Allah’a ve Ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, hayır işlerinde de birbirleriyle yarışırırlar. İşte onlar salihlerdendir.”¹¹³ Bu ayet, Müslüman olan ehl-i kitap hakkında nazil olduğu rivayet edilmekle birlikte, ehl-i kitabın hepsinin yerilmesi gereken insanlardan olmayıp içlerinde iyi insanların bulunduğunu açıklamak için indirildiği de söylenmektedir.¹¹⁴

Kur’an’da şirk vasfının bir evlenme engeli olduğu anlayışından hareketle bazı İslam biginleri, Yahudilerin Üzeyir’i Hıristiyanların da Hz. İsa’yı Allah’ın oğlu kabul etmeleri sebebiyle müşrik oldukları¹¹⁵ kanaatini taşıdıkları için Müslüman erkeklerin, müşrik kadınlarla evlenemedikleri gibi Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenemeyeceklerini kabul etmişlerdir. Bu konuda Abdullah İbn Ömer’e Müslüman bir erkeğin ehl-i kitap bir kadınla evliliği sorulması üzerine: “Allah, müşrik kadınlarla evliliği Müslüman erkeklere haram kılmıştır. Allah’ın kullarından biri olduğu halde bir kadının, Allah’ın kulu olan İsa’nın kendi Rabbi olduğunu ifade etmesinden daha büyük bir şirk olduğunu bilmiyorum” diyerek ehl-i kitap kadınlar ile evlenmenin yasak olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶ Burada Müslüman erkeğin ehl-i kitap bir kadınla evlenmesi durumunda fitneye düşme tehlikesinden ve çocukların da Yahudi veya Hıristiyan olmaları endişesine binaen böyle bir hüküm verilmiştir.¹¹⁷

Ayrıca Abdullah İbn Ömer, “müşriklerle evliliği yasaklayan Bakara suresi 221. ayetinde geçen “*Müşrikler sizi cehenneme çağırırlar*” ifadesindeki yasaklama gerekçesinin, ehl-i kitap kadınları da kapsadığı, buna göre haramlığı ifade eden delil helal-

¹¹² Kasâs, 28/52, 53.

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/113-114.

¹¹⁴ Yazır, II, 411.

¹¹⁵ Mâide, 5/18; Tevbe, 9/30-31. Geniş açıklama için bkz. Yazır, IV, 316-317.

¹¹⁶ Buhârî, Talak, 18(V, 62); Cassâs, I, 258; II, 325; İbn Hazm, IX, 445; Kurtubî, II, 876; İbn Kesîr, İmâmüddîn Ebu’l-Fidâ İsmail el-Kureyşî, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, Dâru’l-Marife, Beyrut 1969. II, 20; İbnu’l-Hümâm, III, 229; Sabunî, II, 525; Zeydan, s.343.

¹¹⁷ Sabunî, II, 525.

liği ifade eden delille çeliştiğinde her ikisinin de delil olmaktan çıkacağı ve haramlık hükmünün devam edeceği” kanaatindedir.¹¹⁸Ancak bu konuda açık nass bulunduğu için İbn Ömer’in bu görüşü, haramlığa değil bu tür evliliğin mekruh oluşuna hamledilmiştir.¹¹⁹ Nitekim klâsik dönem İslam hukukçularından İbn Nüceym(v.970/1562) de bu konunun farklı bir boyutuna dikkat çekerek, “ ehl-i kitap kadınlarla evliliğin dini, millî ve sosyal bakımdan zararlara yol açabileceğini, bu kadınların ülkeleri adına istihbaratlarda bulunabileceklerini ve böyle bir evlilikle Müslüman kadınların ihmal edilebileceğini ileri sürerek bu evliliğin mekruh olduğunu söylemiştir.”¹²⁰

Kur’an’da evlenilmesine izin verilen ehl-i kitap kadının¹²¹ yaşadığı coğrafyanın bu evlilikte öneminin olup olmayacağını ve farklı vatandaşlık statüsüne sahip olmasının ehl-i kitap kadınla evlenmeye etki edip etmeyeceğinin delaleti açık olmadığından, hangi özellikteki ehl-i kitap kadınla evlenilebileceği konusu İslam bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur.

96 | db

Bu ayeti, ülke vatandaşı olup olmama kriterine göre yorumlayan İbn Abbas: “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen, kimselerle küçül (üp boyun eğ) erek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın*”¹²² ayetini okuyarak zimmî statüsünde olan ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin helal, bunların dışındakilerle evlenmenin ise haram olduğunu ifade etmektedir.¹²³ Buna göre bir Müslüman erkek, ancak gayrimüslim vatandaş olan kadınla evlenebilir.¹²⁴ Burada İbn Abbas, evlenme konusunda temel kriter olarak cizye konusunu görmekte, yani kendilerinden cizye alınmayan gayrimüslimlerin kadınlarıyla evlenmenin haram olduğunu söylemektedir.¹²⁵ İlk dönem bilginlerinden Ka’tade de İbn Abbas ile aynı görüşü paylaşmaktadır.¹²⁶Bu görüşlere paralel olarak Ca-

¹¹⁸ Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsirü'l-Kebîr li'l-İmâm Fahrü'r-Râzî*, Matbaatu Behiyyeti'l Mısıriyye, Mısır 1938, VI, 62.

¹¹⁹ Cassâs, II, 325; Sabunî, II, 525.

¹²⁰ İbn Nüceym, Zeynu'l-Âbidîn İbrahim el-Mısrî, *el-Bahrü'r-Raik Şerhu Kenzi'd- Dekik*, Beyrut. t.y., III, 111.

¹²¹ Mâide, 5/5.

¹²² Tevbe, 9/29.

¹²³ Cassâs, II,326; Râzî, XI, 148; Kurtubî, II, 877.

¹²⁴ İbn Kesîr, II, 20.

¹²⁵ Taberî, VI, 109.

¹²⁶ Abdurrezzak, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'anî, *Musannef*, Thk.: Habiburrahman el-A'zamî, Meclisü'l-İlmi, by. 1972,VI,85, no:10089.

ferî mezhebinde ise müşriklerle evlenme yasağının¹²⁷ehl-i kitabı da kapsadığı şeklindeki yorumdan hareketle ehl-i kitap kadınlarla evlenilemeyeceğine hükmedilmiştir.¹²⁸ Mâide suresi 5. ayetinde geçen: “ *Ehl-i kitaptan muhsan olan kadınlar*” ifadesi de “önceleri ehl-i kitap iken sonradan Müslüman olan muhsan kadınlar” şeklinde değerlendirilmiştir.¹²⁹

Ayrıca ehl-i kitap kadınlarla evliliğe izin veren ayetin mutlak ifadesi doğrultusunda İslâm bilginlerinden çoğunluğu, İslâm ülkesi vatandaşı olmayan ehl-i kitapla kadınlara evliliğin geçerli olmakla beraber mekruh olduğunu kabul etmişlerdir.¹³⁰Ancak Şafiiler, kendisi ile evlenilecek Müslüman bir kadının bulunması halinde, bu tür evliliğin mekruh, aksi takdirde İslâm ülkesi vatandaşı olmayan ehl-i kitap ile evliliğin mekruh olmadığına hükmetmişlerdir.¹³¹ Söz konusu bu ayette ehl-i kitap kadınlarla evlilik yapılabileceğine ruhsat verilmekle beraber aynı yerde : “... müminlerden hür ve iffetli kadınlarla, ehl-i kitaptan hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini verip nikâhladığınızda size helaldir¹³² şeklinde bazı sınırlamalar getirilmiştir. Klasik dönem müfessirlerinden er-Râzî(v. 606/1209) ve İbn Kesîr(v. 774/1372), ayette ifade edilen “el-muhsenât” kelimesiyle “hem iffetli hem de hür olan ehl-i kitap kadınlar”ın anlaşılması gerektiğini dile getirmişlerdir.¹³³ el-Kurtubî(v. 671/1273) ise bu ayetle “zinadan uzak, iffetli kadınlar” ın kastedildiğini vurgulamıştır ki¹³⁴ İslâm bilginlerin büyük çoğunluğu da bu yönde kanaat belirtmişlerdir.¹³⁵

Bu konuda insanların iffetli ve namuslu kadınlarla evlenmeyi arzu edeceklerine, eşler arasındaki sevgi, huzur ve sükunetin sağlanması için “iffet” vasfının gerekliliğine işaret edilmektedir.¹³⁶ Buna göre İslam hukukçularının büyük çoğunluğu, iffetli olmaları kaydıyla ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin

¹²⁷ Bakara, 2/221.

¹²⁸ İbn Kudâme, VII, 129.

¹²⁹ İbn Kayyîm el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehlî'z-Zimme*, Thk.: Suphî es- Sâlih, Dımeşk 1961, II, 421.

¹³⁰ Cassâs, II, 326; Serahsî, V,51; Kurtubî, II,2076; İbnu'l-Hümâm, III, 229-230. İlk dönem bilginlerinden Sa'îd el-Museyyeb ise İslam ülkesi vatandaşı olsun veya olmasın ehl-i kitap kadınlarıyla evliliğin caiz olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Râzî, XI, 148.

¹³¹ Şirbinî, III, 187.

¹³² Mâide, 5/5.

¹³³ Râzî, XI, 146; İbn Kesîr, II, 20.

¹³⁴ Kurtubî, III, 2076.

¹³⁵ Cassâs, II, 324-325; İbnu'l-Hümâm, III, 229-230 ; Zuhayli,VII, 153; Sabunî, I, 268.

¹³⁶ Abdülhamid, s. 63-64.

helal olduğu kanaatindedirler.¹³⁷Nitekim Hz. Osman, önce Hıristiyan iken daha sonra Müslüman olan Nâile bint Ferâfisa el-Kelbiye adında bir Hıristiyan kadınla evlendiği gibi,¹³⁸ Huzeyfe b. el-Yemân, Talha b. Ubeydillah ve Ka'b b. Mâlik'in de Yahudi olan kadınlarla evlilik yapmış oldukları bilinmektedir. Ayrıca Câbir b. Abdullah'a bir Müslüman erkeğin Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evliliğinin hükmü sorulduğunda O da Kufe'nin fethi sırasında hem kendisinin hem de Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ehl-i kitap kadınlarla evlendiğini söylemiştir.¹³⁹Sahabeden hiç kimsenin, bu evliliklerin haram olduğu kanaatiyle, bu kişilerin evliliklerine karşı itirazda buldukları nakledilmemiştir.¹⁴⁰

Kur'an'da iffetli ve namuslu ehl-i kitap kadınlarla evliliğe ruhsat verilmesine rağmen¹⁴¹kaynaklarda Hz. Ömer'in bazı sahabelerin ehl-i kitap kadınlarla evliliğine karşı çıktığı rivâyet edilmektedir.¹⁴² Nitekim Hz. Ömer, ehl-i kitap kadınlarla evlenenlerden eşlerini boşamalarını istemiştir. Bunun üzerine Huzeyfe b. el-Yemân dışındakiler eşlerini boşamıştır.¹⁴³Daha sonra Hz. Ömer, Velide bint Hasna adlı bir Yahudi kadınla evli olan Medain valisi Huzeyfe b. el-Yemân'a bir mektup yazarak, bu evliliği sona erdirmesini istemiştir.¹⁴⁴ Huzeyfe b. el-Yemân da böyle bir evliliğin haram olup olmadığını sorması üzerine Hz. Ömer'in "Ehl-i kitap kadınlarla evlilik haram değil, ancak onlardan ahlâk bakımından bozuk olan kadınlarla evlenmenizden endişe ediyorum."¹⁴⁵ diye cevap vermiştir. Başka bir rivayette de bu olay, "ehl-i kitap kadınlarla güzellikleri sebebiyle evlenmenin yaygınlaşmasından ve Müslüman kadınlara rağbet edilmeyeceğinden endişe ediyorum."¹⁴⁶ şeklindeki gerekçeyle aktarılmaktadır. Bunun üzerine Huzeyfe b. el-Yemân da bir süre sonra Yahudi olan eşini boşamıştır.¹⁴⁷

¹³⁷ Cassâs, II, 325; İbn Kesîr, I, 257; Zuhayli,VII,153.

¹³⁸ Abdurrezzak, VI, 78-79, no:10057,10059; Şâfiî, V,6; Cassâs, II,325; Beyhâkî, VII, 172; Kurtubî, II, 876; Zuhayli,VII, 153. Ayrıca Talha b. Ubeydillah'ın Şamlı bir Yahudi kadınla evlenmesi ile ilgili olarak bkz. Cassâs, II, 325; Zeydan, s. 342.

¹³⁹ Şâfiî, V,6; Beyhâkî, VII, 172; Kurtubî, II, 876; İbn Kesîr, I,257; Zuhayli, VII,153.

¹⁴⁰ Cassâs, II, 325; İbn Kudâme,VII, 129; Kurtubî, II, 876; İbn Kesîr, I, 257; Zuhayli,VII, 153; Zeydan, s. 342-343.

¹⁴¹ Mâide, 5/5.

¹⁴² İbn Kudâme,VII,130; İbnu'l-Hümâm, III, 229-230.

¹⁴³ Zuhayli, VII,154.

¹⁴⁴ Taberî, II, 378; İbn Kesîr, I, 257; Sabunî, I, 269.

¹⁴⁵ Abdurrezzak,VI,78, no:10057; Taberî, II, 378; Cassâs, II, 325; Beyhâkî,VII,172;Kurtubî, II, 876; İbn Kesîr, I, 257.

¹⁴⁶ Cassâs, II, 324; İbn Kesîr, I, 257.

¹⁴⁷ Zuhayli, VII, 154.

Hz Ömer'in o dönemde ehl-i kitap kadınlarla evliliğin artması ve Müslüman kadınlara rağbetin azalması nedeniyle toplumda oluşması muhtemel zararları önlemek için sahabelerin evliliğine karşı olumsuz bir tavır takınmasını İbnü'l-Hümam(v.861/1457), şöyle yorumlamaktadır: "Hz.Ömer, bu uygulamalarla ehl-i kitap kadınlarla evliliğin haram olmadığını; ancak ehl-i kitap ile yapılacak evliliklerde annenin, ailede insiyatifi elinde bulundurması itibarıyla çocuğun eğitimi ile ilgili menfi rol oynaması, çocuğa İslam'a aykırı bir telkinde bulunması ve bunun neticesinde de mevcut aile düzeninin bozulacağı gibi ailevi ve sosyal yönden olumsuz sonuçlar doğuracağını gerekçe göstererek sahabelerin ehl-i kitap kadınlarla evliliğine karşı çıkmıştır."¹⁴⁸

İslam hukukuna göre, kötülöklere yol açacak konularda yeni düzenlemeler yapılmakta ve bazı hakların kullanımında istismarların yapıldığı tespit edildiği takdirde de o haklar yasaklanmaktadır.¹⁴⁹ Nitekim Hz. Ömer'in ehl-i kitap kadınlarla evlenen sahabelere yönelik tavrı da, muhtemelen bir zararı önleme düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu zarar ise ya ehl-i kitap kadınların ahlâk dışı bir harekette bulunmalarından endişe etmek ya da Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınları tercih ederek Müslüman kadınlara rağbet edilmemesi korkusudur.¹⁵⁰ Aslında ehl-i kitap kadınlarla evliliğe ihtiyaç ve zaruret durumunda ruhsat verildiği, ihtiyaç ve zaruret ortadan kalkınca da ruhsatın ortadan kalkması gerektiği ilk dönem İslâm bilginlerinden A'ta'dan rivayet edilmektedir.¹⁵¹

Burada Hz. Ömer'in ehl-i kitap kadınlarla evli olanlara eşlerini boşaması yönündeki müdahalesini, bir hükmü ilga etmek değil, maslahata binaen mübah bir hükmün geçici süre yasaklanması olarak değerlendirmek gerekir.¹⁵² Ayrıca Hz. Ömer'in ehl-i kitap kadınlarla evli olan Müslüman erkeklerden, bu kadınları boşamalarını istemesi de, bu evliliklerin caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü sahih bir akid ancak boşanma ile sona erebilir. Eğer bu kadınlarla herhangi bir evlenme yasağı olsay-

¹⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, III, 230.

¹⁴⁹ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev.:Vecdi Akyüz -Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s.192 vd. Topal, Şevket, *İslam Hukuk Düşüncesinde Seddi Zerâi*, Ahenk Yayınları, Van, 2007, s. 155 vd.

¹⁵⁰ İbn Kesîr, I, 257; Zuhayli,VII, 153.

¹⁵¹ Râzî,VI, 147.

¹⁵² Taberî,VI, 105.

dı, bu evlilikler hükümsüz sayılacak ve evlilik, kocanın boşaması ile değil de fesih yoluyla sona erecekti.¹⁵³

Ehl-i kitap kadınlarla evliliğe müsaade edilmesinin amacı, bu kadının Müslüman biri ile evlenmesi neticesinde bazı İslamî prensiplerle karşılaşması Allah'a, peygamberlere, ahiret gününe, hesap gününe iman etme ihtimalidir. Eşler arasında var olan bu temel prensiplerin varlığı, aile hayatının istikrarlı bir çizgide yürütülmesinde bir köprü vazifesi görür. Ayrıca peygamberlere ve onlara indirilen kitaplara iman ettiği için ehl-i kitap olan kadınlardan İslam'ı kabul etmesi ümit edilir.¹⁵⁴Zira Hint kadınlarını ehl-i kitap kabul ederek onlarla yapılan evlilik dolayısıyla İslâm'ın oralarda yayıldığı ileri sürülmektedir.¹⁵⁵

Ehl-i kitap kadınlarla evlilik durumunda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da İslam toplumunda yaşayan, ehl-i kitap bir kadınla evlenen Müslüman bir erkeğin evlenmesinden beklenen fayda ile, Hıristiyan ya da Yahudi kültürel ve sosyal ortamında yetişmiş, evlilik çağında da Müslüman bir erkekle tanışıp evlenmiş olan ehl-i kitap bir kadının evlilik meşruiyetinin aynı değerlendirilmemesi gereğidir. Zira yanlış veya eksik bilgiye sahip Müslüman erkeklerin gayrimüslim ülkelere giderek orada ehl-i kitap bir kadınla evlenmeleri neticesinde olumsuz yönde etkilenmeleri söz konusudur.¹⁵⁶

Bu konuda asıl olan aynı dine mensup insanların birbirleriyle evlenmesidir. Farklı dine mensup kişilerin evlenmesi ise istisnai bir durumdur.¹⁵⁷ Çünkü farklı din mensuplarının oluşturacağı ailelerde çocuklara verilecek eğitimin şekli ve mahiyeti hususunda aralarında çıkması muhtemel bazı sorunlar nedeniyle aile içi uyum bozulabilir. Ayrıca evlenmenin genel hükümleri, evliliğin sona ermesi, velâyet hakkının kullanılması gibi konuların düzenlenmesinde de aralarında bir takım huzursuzlukların yaşanma ihtimali vardır.¹⁵⁸ Bu çerçevede Müslüman erkekle evli olan ehl-i kitap kadının, din değiştirmesi evliliğin devam edip etmemesinde belirleyici olmaktadır. Buna göre

¹⁵³ Dağcı, *Geçici Evlenme Engelleri-II*, XXXXI, 152.

¹⁵⁴ Kâsânî, II, 552; Zuhayli, VII, 153.

¹⁵⁵ İzzetî, Ebu'l-Fazl, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev.; Cahit Koytak, İnsan Yayınları, İstanbul 1984, s.282.

¹⁵⁶ Dalgın, *Nihat Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, Etüt Yayınları, İstanbul 2004, s.191; Topal s. 145.

¹⁵⁷ Dağcı, *Geçici Evlenme Engelleri-II*, XXXXI, 138.

¹⁵⁸ Acar, s. 40.

ehl-i kitap kadın, Mecûsî olursa evlilik bozulur. Ama Hıristiyan olan ehl-i kitap kadın, Yahudi olursa evlilik devam eder.¹⁵⁹

Evlilik hayatı, eşlerin karşılıklı olarak sevgi ve saygı anlayışı içinde birbirleriyle anlaşmalarını gerektirir. Aynı dine inanan kimseler, farklı inanç gruplarına mensup olan kişilere nisbetle daha kolay anlaşabilirler.¹⁶⁰ Ayrıca eşlerin farklı dinlerden olması, doğacak çocukların dinî veya ahlâkî eğitimlerini şu veya bu yönde etkileyeceği dikkate alındığında Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta din farklılığı, prensip olarak evlenme engeli kabul edilmektedir.¹⁶¹Bu konuda evrensel bir din olan İslam, diğer semavî dinlere nazaran daha müsamahalı davranarak, Mâide suresi 5. ayeti ile, Müslümanlarla ehl-i kitap kadınların evliliğinin mübah olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir evlilikte Müslüman bir erkek, ehl-i kitap olan eşini kiliseye gitmesine ve kendi dinine göre oruç tutup ibadette bulunmasına “*Dinde zorlama yoktur...*”¹⁶² ayeti gereği müsamaha ile yaklaşır. Ancak ehl-i kitap kadının, insiyatifi tamamen kendi eline alarak, çocuklarını kendi dinine göre eğitmeye çalışacağı da kuvvetle muhtemeldir. Bu durum ise Müslüman erkek için olumsuz bir durum olarak değerlendirilmesi gerekir.¹⁶³Nitekim konunun bu yönü üzerinde duran klâsik dönem İslam bilginlerinden Taberî(v.310/922), Câmiu'l-Beyân adlı eserinde: “ehl-i kitap kadının, çocuğunu kendi küfür inancı doğrultusunda yetiştireceği biliniyorsa böyle nitelikteki bir kadınla evlenilmesi helal olmaz.”¹⁶⁴ şeklindeki görüşünü dile getirmiştir. Çünkü böyle bir durumda, çocuğun İslam inancının korunması ön planda tutulmuştur.

Ayrıca konunun farklı boyutuna değinen Malikîler, şarap içen bir kadının emzirdiği çocuğun kirleneceği, hamile olan ehl-i kitap kadının karnındaki Müslüman çocukla ölünce çocuğun ehl-i kitap mezarlığında gömülü kalacağını gibi pek çok sorunu ileri sürerek,¹⁶⁵ böyle bir evliliğin olumsuz taraflarına dikkat çekmiştir. Zira medyaya yansıyan menfi örnekler de bu konuda atılacak adımın daha dikkatlice olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak bireysel ve toplumsal zaruret ve ihtiyaç du-

¹⁵⁹ Bozkurt, s.131.

¹⁶⁰ Abdülhamid, s.64.

¹⁶¹ Cin, s.111.

¹⁶² Bakara, 2/256.

¹⁶³ Bilmen, II, 105.

¹⁶⁴ Taberî, VI, 108.

¹⁶⁵ Bilmen, II, 105.

rumunda ise İslâm'ın Müslümanlara tanıdığı bu ruhsattan yararlanılması yönünde bir engel söz konusu değildir.

b. Müslüman Kadının Ehl-i Kitap Erkeklerle Evliliği

Kur'an'da Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenebileceği açık bir şekilde ifade edilmiş olmasına rağmen Müslüman kadınların ehl-i kitap erkeklerle evliliğinin caiz olup olmadığı konusuna açık bir şekilde değinilmemesi, konuyu günümüzün en çok tartışılan sosyal ve hukukî sorunlarından biri haline getirmiştir. Müslüman bir kadının, ehl-i kitap bir erkekle evlenmesinin yasak olduğunu savunan İslam bilginlerine göre, müşrik tabiri, ehl-i kitap kâfirlerini de kapsamaktadır. Dolayısıyla Müslüman kadınların müşriklerle evliliğini yasaklayan ayet¹⁶⁶, Müslüman kadının ehl-i kitap erkekle evlenmesini de yasaklamaktadır.¹⁶⁷ Klâsik dönem bilginlerinden er-Râzî, bu görüşü tercih ettiğini ifade etmektedir.¹⁶⁸

Ayrıca Kâfirlerle evliliğin yasak olduğu konusunda ise Mümtehine suresinin 10. âyetinde: *“Ey iman edenler! Mümin kadınlar size katılmak üzere hicret etmiş olarak geldiklerinde onları imtihan edin. Gerçi Allah, onların imanlarını çok iyi bilir. Ama siz de onların mümin olduklarını anlarsanız, Artık onları kâfirlere geri göndermeyin. Bundan böyle bu kadınlar, kâfir kocalarına, kâfir kocaları da bu kadınlara helal olmazlar...”*¹⁶⁹ buyurulmaktadır. Kaynaklarda bu ayetin nüzul sebebi olarak şu malumat yer almaktadır: “ Birçok Mekke'li kadın, kocalarının arzularını hilafına İslâm'a girdikleri ve Medine'ye göç ettikleri zaman Kureyş, Hudeybiye antlaşmasına göre¹⁷⁰ onların zorla Mekke'ye iade edilmelerini talep etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber evli kadınların, velayet altındaki kişiler kategorisine girmediği gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir. Ancak kadınların bir kısmının inançlarından dolayı değil, tamamen dünyevî endişelerle Müslümanlar tarafına geçmesi ihtimalinin her zaman mevcut olması sebebiyle samimiyetlerini Müslümanlara isbat etmeleri istenmiştir. Çünkü Allah, insanların kalplerindeki

¹⁶⁶ Bakara, 2/221.

¹⁶⁷ Kâsânî, II, 554.

¹⁶⁸ Râzî, VI,62.

¹⁶⁹ Mümtehine, 60/10.

¹⁷⁰ Hz. Peygamber ile Mekke'nin Müşrik kureyşlileri arasında h.6. yılda yapılan Hudeybiye antlaşmasına göre Mekke'li bir genç veya velayet altındaki başka bir kişi velisinin izni olmadan Müslümanlara kaçarsa Kureyşe iade edilecekti. Kureyşliler bu hükmü evli kadınları da kapsadığını düşünüyorlardı. Çünkü onlara göre evli kadınlar kocalarının velayeti altındaydılar. Bkz. Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002, s.1139-1140.

kesinlikle bildiğinden, bu kadınların verecekleri olumlu cevaplar, samimiyetlerinin tek mümkün-ve bu nedenle hukuken yeterli- delili olarak görülmüştür. Bundan sonra gerçekten mümin olduklarını anlarsanız o zaman onları Mekkeli müşriklere iade etmeniz helal değildir.”¹⁷¹

Müslüman kadınların kâfir erkeklerle, kâfir erkeklerin de Müslüman kadınlarla evlenemeyeceğinin açıklandığı ayette ¹⁷²ehl-i kitap ve ehl-i şirk ayrımı yapılmaksızın, genel bir ifade ile “küffâr” terimi kullanılmıştır.¹⁷³ Nitekim Bakara suresindeki, “ *Gerek ehl-i kitaptan olsun gerek müşriklerden olsun, kâfirler, Rabbinizden size herhangi bir hayır indirilmesini arzu etmezler...*”¹⁷⁴ ayeti ile Beyyine suresindeki, “*Kendilerine apaçık delil gelinceye kadar, ehl-i kitap ve müşriklerden oluşan kâfirler, küfürlerinden ayrılacak değillerdir.*” ¹⁷⁵ ve “ *Gerek ehl-i kitaptan, gerek müşriklerden olan kâfirler...*”¹⁷⁶ ayetleri de bu görüşü teyid etmektedir.

Bu ayetlerde ehl-i kitap kavramıyla, Allah’a çocuk isnad etmek veya Allah’ı teşbih etmek gibi herhangi bir şekilde açık veya gizli şirke girmiş olanlar kastedilmektedir. Çünkü ehl-i kitabın Kur’an’a ve Resulullah’a iman etmemeleri, mensup oldukları kitapları Tevrat’a ve İncil’e de inanmamaları anlamına gelmektedir.¹⁷⁷ Nitekim Teğâbün suresindeki, “ *Sizi yaratan O’dur. Böyle iken, kiminiz kâfir, kiminiz mü’mindir, Allah yaptıklarınızı görendir.*”¹⁷⁸ ayetiyle inanç bakımından insanlar, “mü’min” ve “kâfir” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna göre ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlar da kâfir olarak değerlendirilir.

Mümtehine suresi 10. ayetinde bildirilen esaslar, yeni tesis edilecek evlilikleri de kapsayacak şekilde mutlak olmayıp, önceden devam eden evliliklerle ilgili olduğu ve inanç farklılığından dolayı eşinden ve çevresinden gördüğü zulüm ve baskılar nedeniyle başka bir ülkeye sığınanlarla ilgilidir.¹⁷⁹ Ayetin siyaksıbakı ve nüzul sebebi dikkate alındığında, burada ifade edilen “küffâr” kavramıyla Mekkeli müşriklerin kastedildiği açık-

¹⁷¹ Esed, s.1140.

¹⁷² Mümtehine, 60/10.

¹⁷³ Gözübenli, s. 17.

¹⁷⁴ Bakara, 2/105.

¹⁷⁵ Beyyine, 98/1.

¹⁷⁶ Beyyine, 98/6.

¹⁷⁷ Yazır, IX, 354-355.

¹⁷⁸ Teğâbün, 64/2.

¹⁷⁹ Gözübenli, s. 17.

tır.¹⁸⁰Burada kullanılan “küfür” kavramının, hem müşrikleri hem ehl-i kitabı hem de diğer inanmayanları kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda, Müslüman kadının kâfirlerle evlenmesini yasaklayan âyet, ehl-i kitap erkeklerle de evlenmesini yasaklamış olmaktadır.¹⁸¹Çünkü Bakara suresi, “O, *yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı*”¹⁸² âyetinde açıklandığı üzere, insana ait nefis ve ırz meselelerinde mübah olmak değil, haram olmak esastır.¹⁸³

İslam aile hukukunda ailenin reisi olarak erkek görülmektedir. Buna göre, erkeğin farklı bir dine mensup olması durumunda Müslüman olan kadın, onun yönetimi ve velâyeti altında girecektir.¹⁸⁴ Halbuki İslam, kâfirlerin müminlere velayetini kabul etmemektedir.¹⁸⁵ Nitekim Kur’an’da :“...Allah, asla kâfirlere müminler aleyhine bir yol(fırsat, imkân) vermeyecektir.”¹⁸⁶ Eğer kâfirin mümin bir kadınla evlenmesine cevaz verilseydi bu durumda kâfir için mümin aleyhine bir imkân verilmiş olacaktı ki bu caiz değildir.¹⁸⁷

104 | db

Zaten İslam’ın ilk devirlerinden itibaren gerçekleşen uygulamalarda da böyle evlilik meşru kabul edilmemiştir.¹⁸⁸Zira kadın, aile hayatında genellikle kocasına boyun eğme ve çevresinin etkisini kabullenme eğilimindedir. Bu nedenle Müslüman bir kadının, ehl-i kitap bir erkekle evlenmesi halinde küfre düşme endişesi vardır. Böyle bir evlilik durumunda ehl-i kitap olan erkek, Müslüman kadına kendi dinini kabul etmesini teklif edebilir. Kadınlar genellikle erkeklere uyarlar, onların yaptıklarından etkilenirler ve onları dinlerinde de taklit ederler.¹⁸⁹

Ayrıca Kur’an’da Müslüman bir kadının, müşrik erkeklerle evlenme yaşayının sebebi olarak, “...onlar(müşrikler ateşe çağırırlar...”¹⁹⁰ ifadesinin burada hatırlanması konuyla yakından ilgilidir. Buna göre müşrikler, mümin olan eşlerini küfre davet ederler. Küfre davetin neticesi ise cehennemdir. Dolayısıyla ehl-i küfür nitelikli bir kişinin, Müslüman olan bir kadınla evliliği

¹⁸⁰ Şâfiî, V,5; Sabunî, II, 515-516; Gözübenli, s. 17.

¹⁸¹ İbn Kudâme, VII, 130; Kurtubî, IX, 6546.

¹⁸² Bakara, 2/29.

¹⁸³ Yazır, III, 167.

¹⁸⁴ Sabunî, I, 271.

¹⁸⁵ Kâsânî, II, 554.

¹⁸⁶ Nisâ, 4/141.

¹⁸⁷ Kâsânî, II, 554; Yazır, III, 167.

¹⁸⁸ Sabunî, I, 271.

¹⁸⁹ Kâsânî, II, 554; Zuhayli, VII, 152; Zeydan, s.354.

¹⁹⁰ Bakara , 2/221.

harama götürücü bir sebeptir. Bu ayet, her ne kadar müşrikler hakkında nazil olmuşsa da cehenneme çağırma şeklinde açıklanan gerekçe, bütün inkârcıları kapsamaktadır. Çünkü illetin umumî olması sebebiyle hüküm de umumdur. Bu nedenle Müslüman kadınların, müşriklerle evlenmesine müsaade edilmediği gibi ehl-i kitap erkeklerle de evlenmelerine cevaz verilmemektedir.¹⁹¹

Bu çerçevede Bakara 221. ayeti müşriklerle ve Mümteherine suresi 10. ayeti de hem müşriklerle hem ehl-i kitapla hem de diğer inanmayanlarla evliliği genel anlamda yasaklamaktadır. Ancak daha sonra gelen Mâide suresi 5. ayeti, iffetli olan ehl-i kitap kadınlar hakkında bu yasağı kaldırmış ve bunlarla evliliği mübah kılmıştır.¹⁹² Ehl-i kitap erkeklerden yasağı kaldıran bir ayet ve hadis olmadığına göre, Müslüman kadının ehl-i kitap erkekle evlenmesinde, genel kural geçerli olacaktır ki, o da her türlü gayrimüslimle evlenmenin yasak olduğudur.¹⁹³ Müslüman bir kadının, ehl-i kitap bir erkekle evlenmesi durumunda ise- ehl-i kitap olan eş, nikâhtan sonra İslam'ı kabul etse bile- hâkimin bu eşlerin arasını ayırması gerekir. Çünkü bu nikâh akdi, başlangıç itibarıyla batıldır.¹⁹⁴ Nitekim 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnâmesi, din farkını, artık Osmanlı Devletinde Yahudi ve Hıristiyanlardan başka diğer dinlere mensup kişiler bulunmadığı için evlenme yasağı olarak saymamıştır.¹⁹⁵ Ancak bu kararnâmesi'nin 58. maddesi, Müslüman bir kadının, gayrimüslim bir erkekle evliliğini batıl kabul etmiştir.

Böyle bir evlilikte eşler arasında din birliğinin sağlanmasının hukuksal ve sosyal açıdan yararının da göz önünde bulundurulması gerekir. Nitekim farklı inançlara mensup olan kişilerin oluşturacağı evliliklerde huzur ve mutluluğu zedeleyici bazı sorunlar çıkması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca çocuklara verilecek eğitimin biçimi ve içeriği konusundaki bazı anlaşmazlıklar da aile içi uyumu bozabilir.

Öte yandan hadis ve tefsir kaynaklarında Müslüman kadınların ehl-i kitap erkeklerle evlenemeyeceğine dair bazı riva-

¹⁹¹ Kâsânî, II, 554; İbn Hazm, IX, 449; Zuhayli, VII, 153.

¹⁹² Cassâs, II, 325; Beyhâkî, VII, 171; İbn Hazm, IX, 445, 450; Yazır, III, 167; Zeydan, s. 343.

¹⁹³ İbn Kudâme, VII, 131; Karaman, Hayreddin, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, III, 375.

¹⁹⁴ Bilmen, II, 26.

¹⁹⁵ Cin, Halil- Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarih*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, II, 94.

yetler yer almaktadır. Örneğin, Hz Peygamber'in: " *Biz ehl-i kitap kadınlarıyla evlenebiliriz; ancak onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler.*" sözü, Taberî'nin " *Câmiu'l-Beyân*" adlı tefsirinde yer almaktadır.¹⁹⁶ Ancak Taberî, bu rivayetin senedinde zayıf râviler bulunmasına rağmen hükmünün doğruluğu noktasında İslam bilginlerinin fikir birliği içinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁷ İslam Aile Hukuku alanında da araştırmalar yapan Dalgın, mezkur rivâyetin bu şekliyle başka bir kaynaktan bulunmadığı bilgisini vermektedir.¹⁹⁸ Bununla birlikte hadis, lafız itibarıyla değilse de anlam itibarıyla Cabir b. Abdullah'ın " *Ehl-i kitabın kadınları bize helaldir, ancak bizim kadınlarımız onlara haramdır.*" sözü olarak Abdurrezzak'ın el-Musannafında,¹⁹⁹ Şafii'nin el-Ümm adlı eserinde²⁰⁰, er-Râzî'nin²⁰¹ ve İbn Kesîr'in²⁰² tefsirlerinde zikredilmektedir.

Bu konuda Hz. Ömer'in de : " *Müslüman bir erkek Hıristiyan bir kadını nikâhlayabilir, ancak Hıristiyan erkek Müslüman bir kadını nikâhlayamaz.*" dediği rivayet edilmiştir.²⁰³ İbn Abbas'tan ise şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: " *Hıristiyan kocanın Hıristiyan eşi Müslüman olsa, araları ayrılır ve kadın mehir almaz.*"²⁰⁴ Ayrıca İlk dönem İslâm bilginlerinden Ma'mer, Katade ve Zührî ise Bakara suresi 221. ayetteki müşriklerle evlenme yasağını,²⁰⁵ tüm gayrimüslim inanç gruplarını kapsayacak şekilde yorumlayarak, "Bir Müslümanın, Yahudi, Hıristiyan ya da müşrik bir erkekle, Müslüman bir kadını nikâhlaması helal olmaz."²⁰⁶ şeklinde bir sonuca ulaşmışlardır.

Bu bilgilere ilave olarak, Müslüman bir kadının hem şahsı hem de dünyaya getireceği çocukları üzerinde bir gayrimüslim erkek hakimiyetinin kabul edilemezliği konusunda icmâ vardır.²⁰⁷ Bu nedenle İslam bilginleri böyle bir evliliğin yasaklığı

¹⁹⁶ Taberî, II, 378.

¹⁹⁷ Taberî, II, 378.

¹⁹⁸ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, s.198.

¹⁹⁹ Abdurrezzak, VI, 83, no:10082.

²⁰⁰ Şafii, V, 6.

²⁰¹ Râzî, VI,61.

²⁰² İbn Kesîr, I, 257.

²⁰³ Abdurrezzak, VI, 78-79, no:10058; Beyhâkî, VII, 172; İbn Kesîr, I, 257.

²⁰⁴ Abdurrezzak, VI, 81, no:10073, 10080.

²⁰⁵ " *...inanuncaya kadar müşrik erkeklerle Müslüman bir kadını evlendirmeyiniz...*" (Bakara, 2/221).

²⁰⁶ Taberî, II, 379.

²⁰⁷ Aktan, Hamza, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, I, 404.

konusunda görüş birliği içindedirler.²⁰⁸ Klasik dönem İslam hukukçularından Serahsî(v.483/1090) de “Müslüman bir kadınla ehl-i kitap bir erkeğin evlilik yapması durumunda müşriklerle evliliğin yasaklandığı Bakara suresi 221. âyet gereğince eşlerin arası tefrik edilir”²⁰⁹ görüşündedir. Ayrıca Serahsî bu hususta Hz. Peygamber’in, “ *İslâm en üstün dindir, başka hiçbir din ona galebe çalamaz.*”²¹⁰sözünü hatırlatmaktadır.²¹¹Böyle bir evlilikte zimmet anlaşması olan ehl-i kitap erkeğin, bu anlaşması feshedilir.²¹²

Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenmesine ruhsat verildiği halde²¹³Müslüman kadınların ehl-i kitap erkeklerle evlenememesinin sebebi, İslâm’ın bütün peygamberlere saygıyı emretmesine rağmen diğer dinlerin mensuplarının İslam peygamberini kabul etmemesidir. Böylece bir Müslüman ile evlenen ehl-i kitap bir kadın, bütün itikâdî farklılıklarına rağmen, kendi inandığı peygamberlerin İslâmî çevrede tam bir saygı ile anılacaklarından emin olduğu halde; ehl-i kitap bir erkekle evlenen Müslüman bir kadın, Allah’ın elçisi olarak gördüğü Hz. Peygamber’in tahkire uğraması ile her zaman karşılaşabilir.²¹⁴ Zira Müslüman erkek, İslâmî imanın bir gereği olarak Hz. Musa ve Hz. İsa’ya inanır. Onları da peygamber olarak kabul edip saygı gösterir. Ayrıca Tevrat ve İncil’i semavî kitap olarak kabul eder. Dolayısıyla Müslüman erkeğin bu şekilde olan imanı, ehl-i kitap eşini inanç farklılığı itibarıyla herhangi bir eziyete sokmaz. Ancak ehl-i kitap bir erkekle evlenen Müslüman kadın hakkında, durum böyle değildir. Ehl-i kitap olan erkek, Kur’an’a ve Hz. Muhammed(s.a.v.)’e inanmamaktadır. Bu inançsızlık, onu kendi inancına ters düşen karısının dinini hafife alarak onu değiştirmesi için zor kullanmaya götürebilir.²¹⁵ Çünkü genellikle baskı ve tesir, erkekten kadına doğru yönelir.²¹⁶

²⁰⁸ Şâfiî, V, 5; Serahsî, V, 45; İbn Kudâme, VII, 155; Kurtubî, II, 876.

²⁰⁹ Serâhsî, Şemsu’l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Matbaatu’s-Saade, Mısır, 1324. V, 45

²¹⁰ Buhârî, Cenâiz, 79(II, 117).

²¹¹ Serahsî, V, 45.

²¹² Bozkurt, s.131.

²¹³ Mâide, 5/5.

²¹⁴ Esed, s. 185; Abdülhamid, s. 64-65; İslâm’da, bütün peygamberlerin saygıyla anıldığı, ehl-i kitabın kutsal kitaplarına ve kutsal değerlerine önem verildiği konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Topçuoğlu, Ali Aslan, “*Kur’an ve Sünnet’e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı*”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2006, Sayı: 7, s.116. vd.

²¹⁵ Sabunî, I, 271; Abdülhamid, s. 65.

²¹⁶ Karaman, Mukâyeseli, III, 375.

Ayrıca Müslüman bir erkeğin ehl-i kitap bir kadınla evlenmesi neticesinde bu kadının, bazı İslamî prensiplerle karşılaşması ve bunun neticesinde de Müslüman olması ümidi ve bu şekilde İslam'ın yayılmasına katkı sağlama gibi sebepler,²¹⁷ Müslüman bir kadının ehl-i kitap bir erkekle evlenmesinde gerçekleşmemektedir. Çünkü Yahudi veya Hıristiyan biriyle Müslüman kadının evliliği durumunda bu dinler, Müslüman kadının kendi dinlerine girmesini istemektedirler.²¹⁸ Halbuki İslâm'da “*Dinde zorlama yoktur...*”²¹⁹ anlayışı gereği Müslüman bir erkeğin, ehl-i kitap bir kadınla evlenmesi durumunda, bu kadının kendi dininde kalmasına müsamaha ile yaklaşmaktadır.²²⁰

Ehl-i kitap kadınlar ile evliliğe verilen sınırlı izin, tek taraflı olarak sadece Müslüman erkeklere tanınması bazı sosyolojik gerekçelere de dayandırılabilir. Zira ailede Kadın, genellikle eşine tabi olmaktadır. Bu nedenle Müslüman olan kadının gayrimüslim bir kocanın insiyatifine terk edilmesi, hem kendisi hem de doğacak olan çocuklar açısından birçok dinî ve sosyal riski beraberinde getirecektir.²²¹ Nitekim Müslüman bir erkek ehl-i kitaba mensup bir kadınla evlendiğinde; bu kadın kocasının yaşadığı aileye, kültüre ve sosyal ortama katılmakta, doğan çocuklar da babasının soyadını almaktadır. Muhtemelen böyle bir ailede İslâm anlayışı egemen olacağından doğan çocuk, dinî, ahlâkî ve kültürel açıdan Müslüman aileyi kendine örnek alarak yetişecektir. Müslüman bir kadının ehl-i kitap olan Yahudi veya Hıristiyan bir erkekle yapacağı evlilikte ise durum bunun tam tersi olacağı gerekçesiyle böyle bir evliliğe ihtiyatlı yaklaşmıştır.²²² Çünkü bu durum, dinin genel prensiplerine de aykırılık teşkil etmektedir.

Öte yandan İslâm hukukuna göre, rüşd çağına ulaşıncaya kadar çocuklar, babanın velayeti altında bulunmaları itibarıyla Müslüman kadının, çocukların eğitim ve öğretimini kendi inancı doğrultusunda yaptırmasına riski de bulunmaktadır. Böylece anneleri Müslüman olsa da, Yahudi veya Hıristiyan olan babanın, çocuklarını İslâmî prensiplere aykırı bir şekilde yetiştirme durumu söz konusudur.²²³ Aynı inancı paylaşan insanlar,

²¹⁷ Şirbinî, III, 187; Zuhayli, VII, 153.

²¹⁸ Abdülhamid, s. 65.

²¹⁹ Bakara, 2/256.

²²⁰ Abdülhamid, s. 65.

²²¹ Dağcı, *Geçici Evlenme Engelleri-II*, XXXI, 142.

²²² Benzer değerlendirmeler için bkz. Sabunî, I, 271.

²²³ Sabunî, I, 271.

mutlu bir aile yuvası kurmak için birbirinden farklı tercihler yaparak evlenmelerine rağmen yine de aile içinde huzursuzluk çıkması ihtimaline engel olamamaktadır. Farklı din mensuplarıyla yapılacak olan evliliklerde ise dinî, ahlâkî ve kültürel farklılıkların evlilik sürecini olumsuz yönde etkileme ihtimali bulunmaktadır. Bu açıdan Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da eşler arasındaki din farkı, nikâh akdini engelleyici bir unsur olarak görülmektedir.²²⁴ Ayrıca Yahudilikte farklı din mensuplarıyla evlenilmesi durumunda doğacak olan çocuğun Yahudi dini kurallarına göre yetiştirilmesi şartı koşulmaktadır.²²⁵ Hıristiyanlıkta ise nikâh akdi yapılırken din farklılığı bir evlenme engeli kabul edildiği için Hıristiyan bir erkeğin, Hıristiyan olmayan bir kadınla evlenmesine ancak Hıristiyanlığa girmesi şartıyla izin verilmektedir.²²⁶

Klasik kaynaklarda mevcut görüşlerin aksine Müslüman kadınların ehl-i kitap olan gayrimüslim erkeklerle evlenebileceğini savunan bazı çağdaş yazarlar, “müşrik ve kâfirlerle evlenmeyi yasaklayan ayetlerin, ehl-i kitap erkekleri ile evlenmeyi de kapsayacak şekilde yapılan yorumların, Kur’an’da yer almadığı - klâsik dönem bilginlerinin kendi dönemlerinin sosyal şartları gereği bu şekilde bir hüküm verdikleri- gerekçesiyle ehl-i kitap erkeklerle evliliğin yasaklanmadığını, sadece ehl-i kitap erkeklerle evlilik yaparken dikkatli olunması gereğinin ima edildiği” görüşünü ileri sürmektedir.²²⁷ Ancak Mâide suresi 5. ayetini ayetini yorumlayan son dönem müfessirlerinden Muhammed Hamdi Yazır: “ Bu ayette, Müslümanlara hem ehl-i kitabın yiyeceklerini yemek, hem de ehl-i kitaba Müslüman yiyeceğini yedirmek suretiyle karşılıklı alış veriş helal kılınmış, fakat nikâh hususunda bu helal olma bir tarafa tahsis edilmiş, yalnız Müslümanların ehl-i kitabın iffetli kadınlarını almaları helal kılınmıştır. Bununla *“iman etmedikçe müşrik kadınları nikâhlamayın”*²²⁸ ayetinde geçen genel anlamdaki yasaklama ehl-i kitap kadınlar hakkında kaldırılmış, dolayısıyla bu ayet ile Müslüman kadınların ehl-i kitap erkeklerle evlenmelerine izin

²²⁴ Tesniye, 7/3; Ezra, 9-10/12.

²²⁵ Tümer-Küçük s. 229.

²²⁶ Cin, s. 112.

²²⁷ Bkz. Atay, Hüseyin, *Kur’an’a Göre Araştırmalar I*, Atay Yayıncılık, Ankara 1993, s. 58-59; Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an’daki İslâm*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 2008, s. 312-313.

²²⁸ Bakara, 2/221.

verilmemiş ve geçmişteki haramlık hükmü üzerine bırakılmıştır.²²⁹

Ayrıca Mâide suresi 5. âyette yemekle ilgili hüküm iki taraflı olarak açıklandığı halde, evlilikle ilgili hükmün tek taraflı olarak açıklanması hüküm istinbatı açısından önemli bir husustur.²³⁰ Zira Nur suresi 26. âyetinde: “*Habis kadınların habis erkeklerle, habis erkeklerin de habis kadınlara; yine temiz kadınların temiz erkeklerle, temiz erkeklerin de temiz kadınlara yakıştığı,*”²³¹ ve Nur suresi 3. âyetinde de: “*Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenemez; zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenebileceği*”²³² iki taraf açısından da ayrıntılı bir şekilde açıklanmış olması, bu konuyu aydınlayabilecek niteliğe sahiptir.

Bu kapsamda Mâide suresi 5. âyeti, Müslüman bir erkeğin ehl-i kitap bir kadınla evlenmesini mübah kılarken Müslüman bir kadının ehl-i kitap bir erkekle evlenmesi konusunda sükût etmiştir. Bu sükûtta tabii ki haramlık anlamı çıkarılabilir.²³³ Ayrıca hadis kaynaklarındaki rivayetlerin Kur’an naslarını teyid edici nitelikte olduğu görülmektedir. İslâm’ın ilk döneminden itibaren Müslüman kadınların, hangi inanç grubundan olursa olsun gayrimüslim erkeklerle evlenmeleri meşru görülmemiştir. Zira böyle bir evlilikte Müslüman kadın ve çocuklar için dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel eğitimleri bakımından bazı olumsuzluklar söz konusudur.

C. Semavî Kitabı Olduğu Şüpheli Olanlarla Evlilik

Bu başlık altında kaynakların semavî kitabî olduğu şüpheli olanlar şeklinde adlandırıldığı²³⁴ Sâmirîler, Sabîiler ve Mecûsîler konusunu ele alacağız. Kaynaklarda Müslüman bir erkeğin, Samirî, Sabîî ve Mecûsî kadınlarla evlenip evlenemeyeceği konusunda görüş farklılıkları mevcuttur. İslâm bilginlerinin Samirî, Sabîî ve Mecûsî gibi farklı inanç gruplarının kadınlarıyla evliliğin caiz olup olmadığı yönündeki tartışmaları, bu inanç gruplarının ehl-i kitap sayılıp sayılmaması yönündeki görüş farklılığından kaynaklanmaktadır.

²²⁹ Yazır, III, 167.

²³⁰ Gözübenli, s. 21 vd.

²³¹ Nur, 24/26. Bu âyette kullanılan “habisler” ibaresi, kötü kadınlara, kötü sözlere, kötü fillere ve genellikle kötü ve pis şeyler anlamında kullanılmıştır. Bkz. Yazır, V, 564.

²³² Nur, 24/3.

²³³ Aktan, *Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri*, s. 383.

²³⁴ Şirbinî, III, 186.

a. Samirilerle Evlilik

Kaynaklarda Samiriler'in, Yahudilerden bir grup olduğu ifade edilmektedir.²³⁵ Hz. Ömer'den Tevratı ve cumartesi gününü kabul etmekle birlikte öldükten sonra dirilişe inanmayan Sâmirilere nasıl davranılacağı sorulması üzerine Hz. Ömer, bunların ehl-i kitaptan bir grup olduğunu ve onların kestiklerinin ehl-i kitabın kestikleri gibi olduğunu ifade etmiştir.²³⁶ Ebû Hanife ve İmam Şâfiî, helal sayılan veya kutsal kabul edilen şeylere muhalefet etmedikleri sürece onların kadınlarıyla evlenebileceği kanaatindeydi.²³⁷ Ebû Yusuf ve İmam Muhammed dahil olmak üzere birçok bilgin de Kur'an'da: "...bizden önce ancak iki topluluğa kitap gönderildi."²³⁸ ayetine dayanarak, ehl-i kitabın Yahudiler ve Hıristiyanlarla sınırlı olduğu gerekçesiyle Samirilerle evlenilemeyeceğini savunmuşlardır.²³⁹

b. Sabiilerle Evlilik

Sabiiler, İslâm'dan önce Bizans, Mezopotamya ve Irak bölgesinde yaşamakta ve bazı gök cisimlerine tapınmaktaydılar. Bu dönemde Roma İmparatorluk idaresi, Hıristiyanlığa girmeleri için kendilerine baskı yapmış ancak bunlar, dış görünüş itibarıyla Hıristiyan gibi gözükmekle beraber inançlarını gizlice muhafaza etmişlerdir. İslâm dini geldikten sonra da bu tavırlarını sürdürmüşlerdir.²⁴⁰ Günümüzde Irak'ta dini inançları, yaşantıları ve giyim-kuşamlarıyla diğer insanlardan ayrı bir grup oluşturan²⁴¹ ve Hz. Adem'e gönderilen sahifelere bağlı olduklarını iddia eden, kutup yıldızlarına yönelerek günde üç defa secdesiz namaz kılan... Sabiî temsilcilerinin varlığı bilinmektedir.²⁴²

Kur'an'da ismen zikredilen dinlerden Sabiilik hakkında üç âyet bulunmaktadır.²⁴³ Bu âyetlerde inançları, peygamberleri ve kitapları hakkında bilgi verilmemesi ve hadis kaynaklarında da Sabiiler ile ilgili herhangi bir malumat olmaması²⁴⁴ nedeniyle

²³⁵ Zuhayli, VII, 156.

²³⁶ Beyhâkî, III, 173.

²³⁷ Cassâs, II, 325; Şâfiî, V,6; Zuhayli, VII, 157.

²³⁸ En'am, 6/156.

²³⁹ Cassâs, III, 325; Beyhâkî, VII, 173.

²⁴⁰ Cassâs, II, 328.

²⁴¹ Kesler, M.Fatih, "Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar" *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 46.

²⁴² Zeydan, s. 14-15.

²⁴³ Bkz. Bakara, 2/62; Mâide, 5/69; Hâcc, 22/17.

²⁴⁴ Kaya, Remzi, "Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab Kavramı", *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab, Ensar Neşriyat*, İstanbul 2007, s.100.

klâsik dönem İslâm bilginleri arasında farklı görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur. Buna göre Ebû Hanife, İmam Şafî, Ahmet b. Hanbel ve Zahiriler, Sabiiler'i Zebûr'u kutsal kabul ettikleri; Müslümanların Kâbe'yi ona yönelmek suretiyle ta'zim ettiği gibi onların da yıldızları ta'zim ettiği, bazı âdet ve inançlarda ehl-i kitaba muhalefet etmekle birlikte, aslında Hıristiyanlardan bir grup olduğu gerekçesiyle bunlarla evlilik yapılabilir kanaatindedirler.²⁴⁵ İslâm bilginlerinin ehl-i kitap kabul ettiği Sabiiler, ilk dönem İslâm kaynaklarında Yahudilik ve Hıristiyanlığın bir mezhebi kabul edilen gerçek Sabiiliğe mensup olanlardır.²⁴⁶ Ancak yıldızları takdis eden ve kitapları olmayan Sabiiler ise ehl-i kitap kabul edilmeyip, putperest kabul edildikleri için bunlarla evliliğe izin verilmez.

Öte yandan Ebû Hanife'nin öğrencilerinden İmam Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed ise, Kur'an'da: "...bizden önce ancak iki topluluğa kitap gönderildi."²⁴⁷ ayetine göre, ehl-i kitabın Yahudiler ve Hıristiyanlar olmak üzere iki gruba sınırlı olduğu; Sabiilerin ise ehl-i kitaptan ayrı olarak zikredildiğini ifade eden ayetler²⁴⁸ ile Sabiiler'in yıldızlara ibadet ettikleri ve kitapları da olmadığı gerekçesiyle hiçbir şekilde ehl-i kitap sayılamayacağı ve bunlarla evlenilemeyeceği görüşünü dilemiştir.²⁴⁹ Ancak bu iki Hanefî hukukçusunun ehl-i kitap saymadığı Sabiiler, Harranlı yıldızlara tapan putperestlerdir.²⁵⁰ Ayrıca İmam Malik de: "Sabiiler, Yahudi ve Hıristiyanlar arasında müşriklerden bir gruptur ve kitapları yoktur" şeklinde değerlendirmede bulunurken, Hasan Basrî ise "Sabiilerin, Mecûsilere benzediğini" söylemiştir.²⁵¹ Bu farklı görüşlerden anlaşıldığına göre İslâm bilginleri, kendi muhitlerinde karşılaştıkları Sabiî grupları farklı inanç mensubu olarak değerlendirip onlarla ilgili değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.²⁵²

Ancak günümüzdeki Sabiiler, Harran Sabiileri ve Betayih Sabiiler olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Harran Sabiilerinin dini inanç ve yaşantılarının tevhid anlayışıyla bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla onlar bu şekilde ehl-i kitap olarak değil, putperest olarak kabul edilebilirler. Betayih Sabiileri ise ellerinde ilahi

²⁴⁵ Şafî, V, 6; Cassâs, II, 328; Kâsânî, II, 554; İbn Kudâme, VII, 130.

²⁴⁶ Özel, Ahmet, "Gayri Müslim", DİA, İstanbul, 1996, XIII, 418.

²⁴⁷ En'am, 6/156.

²⁴⁸ Bkz. Bakara, 2/62; Mâide, 5/69; Hâcc, 22/17.

²⁴⁹ Cassâs, II, 328; Kâsânî, II, 554; Mergînânî, I, 210; İbnu'l-Hümâm, III, 232.

²⁵⁰ Özel, XIII, 418.

²⁵¹ Zeydan, s. 14.

²⁵² Özel, XIII, 418.

vahyi içeren bir kitapları olmadığı için dört bin yıl öncesine dayanan dinlerini tam anlamıyla muhafaza edememişlerdir.²⁵³ O halde Sabîi olan kadınlar, yıldızlara ta'zim etmekle beraber bir peygambere inanıyor ve bir kitabı kabul ediyorlarsa bunlarla evlenilmesinde bir mahzur yoktur. Ancak yıldızlara ibadet maksadıyla ta'zimde bulunuyorlarsa, putperest olarak kabul edilecekleri için bunlarla evlenilmesi caiz değildir.²⁵⁴

c. Mecûsîlerle Evlilik

Mecûsîler, İslâm bilginleri arasında, ateşe tapan, yakın akraba evliliğini helâl sayan; ışığa, ateşe, suya ve toprağa kutsallık atfeden din mensupları olarak bilinirler.²⁵⁵ Arabistan Yarımadasındaki yoğun demografik varlıklarına rağmen Kur'an'da sadece isim olarak *el-Hacc sûresinin, "İnananlar, Yahudiler, Sabîiler, Hıristiyanlar, Mecûsîler, ve (Allah'a) Ortak Koşanlar... Allah, kıyamet günü bunlar arasında hüküm verecek (haklıyı haksızı ortaya çıkaracak)'tır. Şüphesiz Allah, her şeye sahiptir"*²⁵⁶ ayetinde kendilerine atıfta bulunulmakta, fakat inançları, dinî ve sosyal yaşantılarından söz edilmemektedir.

Hadis metinlerinde de her ne kadar onların inançlarına ve kimliklerine dair ayrıntılı açıklamalar bulunmasa bile, farklı bir inanç grubuna mensup oldukları konusunda âyetin vurguladığı manayı doğrulayacak işaretler mevcuttur.²⁵⁷ Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'in Hacer Mecûsîlerinden cizye alınması²⁵⁸ hakkındaki şu sözlerini nakleder: "Kadınlarıyla nikâhlanmaksızın ve kestiklerini yemeksizin onlara, ehl-i kitaba davranışınız gibi davranın".²⁵⁹ Bu hadis, onların ehl-i kitap olmadıklarının delili olarak kabul edilir.²⁶⁰

Hz. Peygamberin, Mecûsîlere ehl-i kitâba uygulanan usûl ve muâmelenin uygulanmasını istediği bu hadisi dolayısıyla

²⁵³ Kesler, s. 61-63.

²⁵⁴ Bilmen, II,103; Sabîilerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Sabîiler-Son Gnostikler- İnanç Esasları ve İbadetleri*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

²⁵⁵ Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu Dâri't-Turasî, Kahire, ty., s.286; Abdülhamid, s. 62.

²⁵⁶ Hâcc, 22/17.

²⁵⁷ Güner, s.51.

²⁵⁸ Dârekutnî, Ali b.Ömer, *es-Sünen*, Dâru'l-Mehasin, Kahire 1966, Cizye, I(II,154); Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbu'l-Harâc*, Matbaatu Selefîyye ve Mektebetuha, Kahire 1392, s.140.

²⁵⁹ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, Ta'lik: Muhammed Fuat Abdalbaki, Dâru İhyâ'it-Turasî'l-Arabî, ty., Zekât, 42 (I/278); Ebû Ubeyd, Kasım b.Selâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Thk.: Halil Herrâs Muhammed, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975, s.40; Ebû Yûsuf, s.140.

²⁶⁰ Cassâs, II, 327; Zuhayli, VII, 156.

İslâm hukukçuları, “Kur’an’da her ne kadar zikri geçtiği şekliyle mutlak anlamda ehl-i kitap olmasalar da Hz. Peygamber’in onlardan cizye alması ve Hz.Ali’nin: “*Ben onları en iyi tanıyanlardanım, eğitim ve öğretimlerini yaptıkları bir ilimleri ve tedaris ettikleri bir kitapları vardır...*” şeklindeki sözüne dayanarak, kadınları ve yemekleri hakkındaki yasağın saklı kalması kaydıyla, onları “ehl-i kitap benzeri” kabul ettiğini belirtmektedirler.²⁶¹ Ancak İslam hukukçularından Şirbini, onların ellerinde herhangi bir kitap bulunmadığı ve ateşe taptıkları bilgisini vermektedir.²⁶² Bu nedenle Mecûsilerin, ehl-i kitap olup olmadıkları hususunda kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır.

İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre ehl-i kitap kabul edilmediği için onların kadınlarıyla evlenmek caiz değildir.²⁶³ Bu görüşlerini de Kur’an’daki : “*...bizden önce ancak iki topluluğa kitap gönderildi.*”²⁶⁴ ayetine dayandırmışlardır. Bu ayet, ehl-i kitabın iki gruptan ibaret olduğunu haber vermektedir. Mecûsilerin ehl-i kitaptan kabul etmemiz halinde bir üçüncü taife söz konusu olacaktır. Ayrıca Mecûsiler, Allah’ın peygamberlerine indirdiği kitaplardan hiçbirine inanmamakta, sadece Zerdüşt’ün kitabını okumaktadırlar. Zerdüşt ise yalancı peygamberdir. Bu nedenle ehl-i kitap sayılmazlar.²⁶⁵

114 | db

Zahiriler’den İbn Hazm ise Hz. Peygamber’in Hacer Mecûsilerinden cizye alınması²⁶⁶ ile ilgili olarak, “*Kadınlarıyla nikâhlanmaksızın ve kestiklerini yemeksizin onlara, ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın.*”²⁶⁷ hadisi ve Hz.Ali’nin: “*Ben onları en iyi tanıyanlardanım, eğitim ve öğretimlerini yaptıkları bir ilimleri ve tedaris ettikleri bir kitapları vardır...*” şeklindeki sözüne dayanarak, Mecûsilerin ehl-i kitap olduğunu ve kadınlarıyla da evlenebileceğini savunmuştur.²⁶⁸ Nitekim İbn Hazm’in eserinde Huzeyfe b. el-Yemân’ın, Mecûsi bir kadınla evlendiğine dair rivâyet bulunmasına rağmen²⁶⁹ İslâm bilginleri, O’nun naslara

²⁶¹ Ebû Yûsuf , s.140-141; Şâfiî , IV, 96; Cassâs, II, 327; İbn Kudâme, IX, 330; İbn Kayyîm, I, 2-3; Zeydan, s.15.

²⁶² Şirbini, III, 187.

²⁶³ Şâfiî, IV, 96; Cassâs, II, 327; İbn Hazm, IX,445; Kâsânî, II, 553; Merginânî, I, 210; İbn Kudâme, IX, 330; İbnü'l-Hümâm, III, 230; Zuhayli,VII, 155.

²⁶⁴ En’am, 6/156.

²⁶⁵ Cassâs, II, 327; Zuhayli,VII, 155-156.

²⁶⁶ Dârekutnî, Cizye, I(II,154); Ebû Yûsuf, s.140.

²⁶⁷ Mâlik b. Enes, Zekât, 42 (I/278); Ebû Ubeyd, s. 40; Ebû Yûsuf, s.140.

²⁶⁸ İbn Hazm, IX, 448-449.

²⁶⁹ İbn Hazm, IX, 449.

aykırı davranıp böyle bir evlilik yapmayacağı kanaatindedirler.²⁷⁰

Şehristanî ise Mecûsîleri ve Sabîileri ehl-i kitap olmamakla beraber onlara yakın bir grup olarak tarif etmektedir.²⁷¹ İslam bilginlerinin Sabîi ve Mecusî kadınlarla evlenilip evlenilemeyeceği yönündeki ihtilafının temelinde, onların ehl-i kitap sayılıp sayılmamasına dair görüş farklılıkları yatmaktadır.

Sonuç

Müslümanların farklı din mensuplarıyla evliliği, son dönemlerde yeniden İslam hukukçularının tartışma alanı içine girmiş, müsbet ve menfi anlamda birçok içtihadî yaklaşımlara konu olmuştur. Günümüzde farklı din mensupları arasındaki evlilik durumları, oldukça yaygınlaşmış ve bu durum insanlar arasında doğal bir ilişki olarak algılanmaya başlamıştır. Bu açıdan bu konu Yahudilerin ve Hıristiyanların yanı sıra Müslümanların da sosyal ve hukukî bir sorunu olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

Ayrıca evlilikte din farkı, çocuklara verilecek -eğitimin şekli ve içeriği itibarıyla- dinî ve ahlâkî eğitimleri bakımdan olumsuz yönde etkilenme ihtimaline binaen, diğer semavî dinlerde olduğu gibi, İslam'da da prensip olarak evlenme engeli kabul edilmiştir. Ancak insan fitratına en uygun prensipler getiren İslâm, evrensel bir din olmasının gereği olarak, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan daha müsamahalı davranarak, ehl-i kitap olan Yahudi veya Hıristiyan kadınlarla evliliğe ruhsat vermiştir. Bununla Müslümanlarla ehl-i kitap arasında ilişkilerin sürekliliği sağlanmış, ehl-i kitap ile sosyal ve hukukî ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte kaynaklarda ehl-i kitap sayılıp sayılmaları konusundaki görüş ayrılıkları, Samirî, Sabîi ve Mecûsîlerle evlilik hususunda farklı görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur. Bu inanç gruplarını ehl-i kitap kabul edenlere göre, bunların kadınlarıyla evlenilmesinde dinî bir mahzur yoktur. Ancak ehl-i kitap kabul etmeyenlere göre, bu inanç gruplarının erkekleriyle evlenmenin caiz olmadığı gibi kadınlarıyla da evlenme meşru değildir. Bu konuda Samirî ve Sabîilerin, Mecusîlerden farklı değerlendirildiğini ifade etmek

²⁷⁰ İbn Kudâme, VII, 131. Huzeyfe b. el-Yemân'ın, Yahudi bir kadınla evlilik yaptığına dair bkz. Şâfiî, V, 6; Beyhâkî, VII, 172; Kurtubî, II, 876; İbn Kesîr, I, 257.

²⁷¹ Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Mektebetü'l-Hüseyniyye, Mısır 1948, I, 3.

gerekir. Bunun sebebi ise Hz. Peygamber'in, Mecûsî kadınlarla nikâh akdi yapılamayacağına dair sözüdür.

Öte yandan Kur'an'da Müslüman kadınların, ehl-i kitap erkeklerle evlenemeyeceği konusunda açık bir ayet olmamasına rağmen Müslüman kadın ve erkeğin, hem müşrik hem de kâfirlerle evlenemeyeceği hakkında genel anlamda yasaklayıcı hükümler mevcuttur.²⁷² Ancak daha sonra gelen Mâide suresi 5. ayeti ile, Müslüman erkeklerin iffetli ve namuslu ehl-i kitap kadınlarla evlenmesi hakkındaki yasaklayıcı hüküm kaldırılmış²⁷³ olmasına rağmen, Müslüman kadınların ehl-i kitap erkeklerle evlenmeleri geçmişteki haramlık hükmü üzerine bırakılmıştır.²⁷⁴ Zira eşyada asıl olan mübahlıktır.²⁷⁵ Ancak nikâhta asıl olan ise haramlıktır.²⁷⁶ Ayrıca ehl-i kitap kadınlarla evliliğe izin veren âyette yemekle ilgili hüküm, iki taraflı olarak açıklandığı halde, evlilikle ilgili hükmün tek taraflı olarak açıklanmıştır. Halbuki Nur suresinde: *"kötü kadınların kötü erkeklerle, kötü erkeklerin de kötü kadınlara; yine temiz kadınların temiz erkeklerle, temiz erkeklerin de temiz kadınlara yakıştığı,"*²⁷⁷ iki taraf açısından da detaylı olarak açıklanmış olması konuyu aydınlatabilecek niteliğe sahiptir.

116 | db

İslam'ın ilk döneminden itibaren yapılan yorumlar ve uygulamalar da bu yönde hükümler ihtiva etmektedir. Böyle bir evliliğin yasaklanma nedeni, Müslüman kadını ve doğacak olan çocuklarını, farklı dinsel ve kültürel ortamda yetişmiş bir eşin olumsuz telkin ve tesirinden korumaya matuftur. Benzer kaygılarla eşler arasındaki din farkı, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da nikâh akdi için engel teşkil etmekte, bu nedenle kendi din mensuplarının farklı dinden olanlarla evlenmelerine izin verilmemektedir. Hatta Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta aynı mezhebe mensup olma anlayışı da evlenme akdinin geçerlilik şartı olarak kabul edilmektedir.

²⁷² Bakara, 2/221; Mümtehine, 60/10.

²⁷³ Mâide, 5/5.

²⁷⁴ Yazır, III, 167.

²⁷⁵ "O, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı" (Bakara, 2/29).

²⁷⁶ Yazır, III, 167.

²⁷⁷ Nur, 24/26.

Kaynakça

- Abdurrezzak, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'anî, *Musanef*, I-XI, Thk.: Habiburahman el-A'zamî, Meclisü'l-İlmi, by.1972.
- Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye*, Beyrut 1984.
- Acar, Halil İbrahim, "Evlence Engeli Olarak Din Farkı", *AtaÜİFD*, Erzurum, 2002, sayı, 17.
- Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Seba Yayınları, Ankara, 1997.
- Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Mektebetü'l-İslâmiyye, by., ty.
- Aktan, Hamza, "Kur'an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri", *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- _____ "İslam Aile Hukuku", T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992.
- Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre Araştırmalar, I-III*, Atay Yayıncılık, Ankara, 1993.
- Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Aydın, M. Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuk*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü Dâri't-Turasî, Kahire, ty.,
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Huzey b. Ali, I-X, *Sünenü'l-Kübrâ*, by. 1353.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhatı Fikhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1992.
- Bozkurt, Gülnihal, *İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri*, Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı, D.E.Ü.H.F.D., c. III, no: 1-4, Ankara, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail *Sahihu'l-Buhârî*, I-IX, Metâibu's-Şa'b, by., ty.,
- Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-III, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, ty.
- Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988.
- Cin, Halil- Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarih*, I-II, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çağrıçı, Mustafa, "Aile", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-III, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Çelebi, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev.: Ahmet Muhtar Büyükçınar-Ömer Faruk Harman, Kalem Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Dağcı, Şamil, "İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-II (Geçici Evlenme Engelleri)" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXI, Ankara, 2000.
- _____ "İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-I (Sürekli Evlenme Engelleri)" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXIX Ankara, 1999.
- Dalgın, Nihat, *İslâm Hukukuna Göre Müslüman-Gayr-i Müslim Evliliği*, Etüt Yayınları, Samsun, 2005.
- _____ Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, Etüt Yayınları İstanbul, 2004.
- Dârekutnî, Ali b.Ömer, *es-Sünen*, Dâru'l-Mehasin, Kahire, 1966.
- Dihlevî, Şah Veliyullah, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, çev.: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

- Ebû Ubeyd, Kasım b.Selâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Thk: Halil Herrâs Muhammed, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbu'l-Harâc*, Matbaatu Selefiyye ve Mektebetuha, Kahire, 1392.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev.: Abdulkadir Şener, Ankara, 1994.
- Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık (Küfür Kavramının Semantik Tahlili)*, Işık Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
- Erdem, Mustafa, "Dinler ve Aile", *Türk Aile Ansiklopedisi*, I-III, Ankara, 199.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Alperen Yayınları, Ankara, 2000.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Kâdiyânîlik (Ahmediye Mezhebi)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986.
- Fyzee Asef, A. A. *Outlines of Muhammadan Law*, Oxford, 1949.
- Gözübenli, Beşir, "İslâm Aile Hukukunda "İhsan" Kavramı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2008, Sayı: 11.
- Güner, Osman, *Resûllullah'ın Ehl-i Kitap'la Münâsebetleri*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1997.
- Harman, Ömer Faruk, "Ehl-i Kitap", *İslâm'da İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-III, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Hasanov, Eldar, *İslam Hukuku ile Karşılaştırmalı Olarak Yahudi Hukukunda Zina ve Cinsel Suçlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Ü. S. B. E., İstanbul, 2007.
- Hey'et, *Fetâva'l-Hindiyye*, I-VI, Dâru'l-Marife, 1973.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, I-XI, *Muhalla*, Beyrut, t. y.
- İbn Kayyîm el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehlî'z-Zimme* I-II, Thk.: Suphî es- Sâlih, Dîmeşk, 1961.
- İbn Kesîr, İmâmüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kureyşî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1969.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, I-X, Mektebetü'l-Kahire, Mısır, 1969.
- İbn Nüceym, Zeynu'l-Âbidîn İbrahim el-Mısırî, *el-Bahrü'r-Raik Şerhu Kenzi'd- Dekîk*, I-VII, Beyrut. t.y.
- İbnu'l-Hümâm, Kemâluddin Muhammed b. Abdilvâhid, *Şerhu Fethü'l-Kadir*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- İzzetî, Ebu'l-Fazl, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev.: Cahit Koytak, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm'da Kadın ve Aile*, Ensar Yayınları, İstanbul, 1993.
- _____, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ud, *Bedâiu's-Sanâî fi Tertibi's-Şerâî*, I-VI, Dâru İhyâit-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- Kaya, Remzi, "Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap Kavramı", *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "şirk", *İslâm'da İnanç İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-III, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997.

- Kesler, M.Fatih, "Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar" *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitabi*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- Kitab-ı Mukaddes(Eski ve Yeni Ahit)*, İstanbul,1969.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'an*, I-X, Dâru's-Şa'b , Kahire, ty.
- Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, I-II, Ta'lik.: Muhammed Fuat Abdalbaki, Dâru İhyâ-i't-Turasî'l-Arabî, ty.,
- Merginânî, Burhânuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil, *Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Milaslî, İsmail Hakkı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, İstanbul, 1935.
- Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*,I-XII, Sönmez Neşriyat, Ankara 1973
- Muhammed Tâhir b. Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev.:Vecdi Akyüz -Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Neusner, Jacop, *The Halakah, 'Yebamot'*, an Ancylopaedia of the Law of Judaism, Leiden: E. J. Brill, 2000.
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Özel, Ahmet, "Gayri Müslim", *DİA*, İstanbul, 1996.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'daki İslâm,Yeni Boyut Yayınları*, İstanbul, 2008.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsirü'l-Kebîr li'l-İmâm Fahrü'r-Râzî*,I-XXX, Matbaatu Behiyyetü'l Mısıriyye, Mısır, 1938.
- Reşit Rıza, Tefsirü'l-Kur'an'il-Hakim (Tefsiru'l-Menâr), I-XII, Dâru'l-Menâr, Mısır, 1961.
- Sabunî, Muhammed Ali, *Revai'u'l-Beyân Tefsiru Ayati'l- Ahkâmi mine'l-Kur'an*, I-II, Der-saadet Kitabevi, Beyrut, ty.
- Serâhsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, I-XXX, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1324.
- Soykan, T. Tankut, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, Ütüpya Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Karaman, Hayreddin, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*,I-III, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *Ümm*,I-VII, Dâru's Şa'b, by., 1968.
- Şahinkaya, Remzi, *Psiko-Sosyal Yönleriyle Aile*, Kardeş Basımevi, Ankara, 1979.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el- Milel ve'n-Nihal*, I-III, Mektebetü'l-Hüseyin et-Ticariyye, Mısır,1948.
- Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ahkâmu'l- Mer'e fi'l- İslam*, Dâru'l Nehdati'l Arabiyye, Beyrut, 1977.
- Şinasi Gündüz, *Sâbiiler-Son Gnostikler- İnanç Esasları ve İbadetleri*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.
- Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. Muhammed el-Hatib, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Maâni Elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, Mısır,1958.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, I-XXX, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, Mısır, 1954.
- Temel Britannica, Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*,I-XX, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *Sünen*, I-V, Thk.: İbrahim Atve İvez, İhyâü't-Turasî'i-Arabî, Beyrut, ty.
- Topal, Şevket, *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi*, Ahenk Yayınları, Van, 2007.

- Topçuoğlu, Ali Aslan, *Kur'an ve Sünnet'e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006, Sayı: 7.
- Tümer, Günay-Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.
- Ünal, Asife, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Evlilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Vajda, George, "Ahl al-Kitâb", *Encyclopediâ of İslam*, New Edition, Leiden-London, 1960.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Ailenin Çilesi Boşanma*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1976.
- Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, Yediveren Yayınları, Konya, 2002.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Zeydan, Abdülkerim, *Ahâkmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'minîn fi Dari'l-İslâm*, Bağdat, 1963.
- Zuhayli, Vehbe, *Fıkhul-İslâmî ve Edilletuhu*, I-IX, Daru'l-Fikr, Dımeşk, 1989.

